

ŠOLSKI CENTER VELENJE, GIMNAZIJA VELENJE
MLADI RAZISKOVALCI ZA RAZVOJ ŠALEŠKE DOLINE

RAZISKOVALNA NALOGA:

**ZVIŠEVANJE ORGANSKE SESTAVE KAPITALA – VPLIV AKUMULACIJE
KAPITALA NA ZAPOSLENOST DELOVNE SILE**

Tematsko področje: EKONOMIJA

Avtor:

Bruno Šonc, 2. letnik

Mentor:

mag. Ivan JOVAN

Somentor:

Ivan BLAZINŠEK, univ. dipl. psiholog

Velenje, 2021

Raziskovalna naloga je bila opravljena na Gimnaziji Velenje, ŠCV.

Mentor: mag. Ivan Jovan

Somentor: Ivan Blazinšek, univ. dipl. psiholog

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

- D RN
- KG Organska sestava kapitala / akumulacija kapitala /
Marxov splošni zakon akumulacije kapitala / delovna sila
- AV ŠONC Bruno
- LI 2021
- IN ZVIŠEVANJE ORGANSKE SESTAVE KAPITALA – VPLIV
AKUMULACIJE KAPITALA NA ZAPOSLENOST DELOVNE SILE
- TD RAZISKOVALNA NALOGA
- OP V, 34 str., 1 tab., 1 pril., 13 vir.
- IJ sl
- Jl sl/en
- AI V raziskovalni nalogi sem analiziral in raziskoval vplive zakonitega zviševanja organske sestave kapitala na zaposlitvene možnosti delavskega razreda. Na osnovi raziskovalnega problema sem oblikoval tri raziskovalna vprašanja. Z vpeljavo različnih raziskovalnih metod sem v nalogi obravnaval procese akumulacije v ekonomiji, pri čemer sem se teoretično opiral na dognanja Marxove analize kapitala. Namen raziskovalnega dela je bil ugotoviti, kako sprememba organske sestave kapitala vpliva na povpraševanje po delovni sili in posledično na zaposlenost njenih ponudnikov. Organska sestava kapitala v politični ekonomiji predstavlja razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom. V omenjenem razmerju je sintetično izražena produktivna moč dela oziroma obseg delovnih sredstev in predmetov dela, ki jih spravlja v produkcijskem procesu v gibanje delovna sila. Vpliv akumulacije kapitala na zaposlenost delovne sile sem proučeval v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala in v razmerah zviševanja organske sestave kapitala. Ugotovil sem, da je akumulacija kapitala je v razmerah nespremenjene organske sestave proporcionalna pomnožitvi delavskega razreda, vendar zaradi neskladja z zgodovinsko tendenco kapitalizma, tj. nadaljnjim razvojem produktivnih sil dela, nima širše teoretične vrednosti. Akumulacija kapitala v razmerah zviševanja organske sestave kapitala relativno zmanjšuje, po drugi strani pa absolutno povečuje povpraševanje po delovni sili. Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije sem v razpravi obravnaval z vidika sodobne razlage procesov akumulacije in proučeval njegovo veljavnost. Marxove napovedi o destimulaciji kapitalistične produkcije se niso uresničile. Marx je v splošnem zakonu akumulacije kapitala pravilno predvidel nadaljnji potek akumulacije ter ustrezno opisal sestavo strukturne nezaposlenosti. Vlaganja v razvoj sodobne tehnologije utegnejo v prihodnosti še dodatno prispevati k zviševanju organske sestave kapitala...

KEY WORDS DOCUMENTATION

- ND RN
- CX Organic composition of capital / capital accumulation /Marx's law of capital accumulation / workforce
- AV ŠONC Bruno
- PY 2021
- TI INCREASING THE ORGANIC COMPOSITION OF CAPITAL - THE INFLUENCE OF CAPITAL ACCUMULATION ON LABOR EMPLOYMENT (ni še fixno)
- DT RESEARCH WORK
- NO V, 34 p., 1 tab., 1 ann., 13 ref.
- LA sl
- AL sl/en
- AB In my research paper, I analyzed and investigated the effects of the legal increase in the organic composition of capital on the employment opportunities of the working class. Based on the research problem, I formulated three research questions. With the introduction of various research methods, I dealt with the processes of accumulation in economics in my thesis, theoretically relying on the findings of Marx's analysis of capital. The purpose of the research work was to determine how the change in the organic composition of capital affects the demand for labor and, consequently, the employment of its suppliers. The organic composition of capital in political economy represents the relationship between constant and variable capital. In the mentioned relation, the productive power of labor is synthetically expressed, ie the volume of working means and objects of labor, which the labor force puts into motion in the production process. The study of the accumulation of capital on labor employment was studied in the conditions of unchanged organic composition of capital and in the conditions of increasing the organic composition of capital. I have found that the accumulation of capital in a situation of unchanged organic composition is proportional to the multiplication of the working class, but because of its inconsistency with the historical tendency of capitalism, viz. further development of the productive forces of labor, has no broader theoretical value. Accumulation of capital in the conditions of increasing the organic composition of capital relatively decreases, but on the other hand it absolutely increases the demand for labor. In the discussion, I considered Marx's general law of capitalist accumulation from the point of view of a modern interpretation of the processes of accumulation and studied its validity. Marx's predictions of the destimulation of capitalist production did not come true. In the general law of accumulation, capital correctly predicted the further course of accumulation and appropriately described the composition of structural unemployment. Investments in the development of modern technology may in the future further contribute to increasing the organic composition of capital...

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
1.1	Raziskovalna vprašanja	1
2	PREGLED OBJAV	2
3	METODOLOGIJA	3
3.1	Metode v raziskovalni nalogi	3
4	UVOD V MARKSISTIČNO POLITIČNO EKONOMIJO	4
4.1	Politična ekonomija kot družbena, zgodovinska in razredna veda.....	4
5	MARXOVA ANALIZA KAPITALA – KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE Napaka! Zaznamek ni definiran.	
5.1	Marxova teorija vrednosti.....	8
5.2	Funkcije denarja.....	9
5.3	Blagovni in denarni fetišizem.....	11
5.4	Marxova teorija presežne vrednosti.....	12
5.5	Razvojne zakonitosti kapitalizma.....	15
5.6	Akumulacija kapitala- zakonito zviševanje organske sestave kapitala	18
5.7	Zgodovinska tendenca kapitalistične akumulacije kapitala.....	22
5.8	Tendenca padanja profitne mere.....	23
6	RAZPRAVA	25
7	SKLEP.....	30
8	POVZETEK	31
9	ZAHVALA.....	32
10	PRILOGE	33
10.1	Računska merila.....	33
11	VIRI IN LITERATURA	34

KAZALO TABEL

Tabela 1: Tendence padanja profitne mere	23
Tabela 2: Zviševanje organske sestave kapitala.....	26

1 UVOD

V raziskovalni nalogi sem analiziral in raziskoval vplive zakonitega zviševanja organske sestave kapitala na zaposlitvene možnosti delavskega razreda. S pomočjo različnih metod sem poskušal obravnavati procese akumulacije v ekonomiji, pri čemer sem se teoretično opiral na dognanja Marxove analize kapitala. Namen raziskovalnega dela je bil ugotoviti, kako sprememba organske sestave kapitala vpliva na povpraševanje po delovni sili in posledično na zaposlenost njenih ponudnikov. Spotoma velja omeniti, da organska sestava kapitala v politični ekonomiji predstavlja razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom. V omenjenem razmerju je sintetično izražena produktivna moč dela oziroma obseg delovnih sredstev in predmetov dela, ki jih v produkcijskem procesu spravlja v gibanje delovna sila. Organska sestava kapitala, skupaj z mero eksploatacije in profitno mero, predstavlja temeljna merila analize kapitalizma in podaja razlago njegovih razvojnih tendenc.

1.1 Raziskovalna vprašanja

Raziskovalna vprašanja sem postavil na osnovi raziskovalnega problema, ki je v tem primeru analiza vpliva zakonitega zviševanja organske sestave kapitala na zaposlenost delovne sile. Postavil sem naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kako vpliva akumulacija kapitala na zaposlenost v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala?
- Kako vpliva akumulacija kapitala na zaposlenost v razmerah zviševanja organske sestave kapitala?
- Ali s sodobnega vidika Marxov splošni zakon akumulacije kapitala ustrezno razlaga procese akumulacije?

2 PREGLED OBJAV

Merhar, V. 1988. Osnove politične ekonomije. Priročnik. Državna založba Slovenije, Ljubljana

Marx, K. 1961. Kapital I. Zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana

Drobnič, S. Polna zaposlenost delovne sile. Družboslovne razprave: 1985, letnik 2, številka 3, str. 31 – 42.

3 METODOLOGIJA

3.1 Metode v raziskovalni nalogi

V poglavju Metodologija so navedene in opisane temeljne metode dela v raziskovalni nalogi. Obravnavane metode sem v procesu raziskovalnega dela uporabljal v sosledju ter z njihovo postopno vpeljavo gradil strukturo raziskovalne naloge.

Metode dela v raziskovalni nalogi so bile:

- metoda abstrakcije
- deskriptivna metoda
- analitična metoda

»Poleg zgodovinsko dialektične metode proučevanja družbenoekonomskih procesov, pojavov in pojmov uporablja politična ekonomija še metodo abstrakcije, ki je – zaradi omejenosti uporabe eksperimenta kot poglavitne metode naravoslovnih znanosti – poglavitna metoda družboslovnega in s tem tudi ekonomskega proučevanja« (Merhar, 1988). Z vpeljavo metode abstrakcije sem pri razlagi procesov in pojmov odmisllil nebistvene lastnosti ali dejavnike, da bi tako ohranil bistvene.

Vpeljava deskriptivne metode v raziskovalno nalogo mi je omogočila sestavo poglavij Uvod v marksistično politično ekonomijo in Marxova analiza kapitala. Temeljna in pravzaprav edina metoda, uporabljena v omenjenih dveh poglavjih, je deskriptivna metoda.

S pomočjo analitične metode sem v razpravi odgovoril na raziskovalna vprašanja, ki sem jih postavil; obravnavane pojave, procese in pojme je bilo potrebno povzeti, analizirati ter jih nato analitično ovrednotiti in primerjati. Z uporabo omenjene metode sem na osnovi diskusije formiral končne sklepe raziskovanja.

4 UVOD V MARKSISTIČNO POLITIČNO EKONOMIJO

4.1 Politična ekonomija družbena, zgodovinska in razredna veda

»V grobem bi mogli znanosti razdeliti na dve veliki skupini: na naravoslovne (fizikalne, kemijske, medicinske in podobne znanosti) in družboslovne (zgodovinske, sociološke, pravne in podobne znanosti)« (Merhar, 1988). Politična ekonomija kot pomembna družboslovna znanost proučuje tisti del družbenih pojavov, ki jih je treba povezovati z gospodarjenjem. To je z zavestno dejavnostjo ljudi v procesih pridobivanja (produciranja) in uporabljanja materialnih dobrin in nematerialnih storitev, ki zadovoljujejo produkcijske, individualne, skupne in splošne družbene potrebe. Merhar razčlemba raznovrstnih potreb povezuje z obliko končne uporabe v družbi produciranih materialnih dobrin in nematerialnih storitev. V družbi producirane materialne dobrine in nematerialne storitve koristimo (uporabljamo) v novih produkcijskih postopkih, v reprodukciji (produktivna poraba ¹) in v raznih oblikah končne porabe (neproduktivna poraba ²).

»Iz gornje opredelitve gospodarjenja lahko izpeljemo ugotovitev, da je pojem gospodarjenja tesno povezan z razmerami, v katerih so potrebe večje, kot so možnosti za zadovoljevanje teh potreb. V tem smislu gospodarimo z relativno redkimi dobrinami« (Merhar, 1988). Dobrine je potemtakem potrebno uporabljati tako, da z njihovo minimalno potrošnjo maksimalno zadovoljujemo potrebe. Relativno redkost je posledično mogoče zmanjšati le s produkcijo. Tako sta produkcija in njena učinkovitost praktično edini način za zmanjševanje relativne redkosti dobrin.

Produkcija je po Merharju proces zavestnega in organiziranega delovanja človeka na naravo (predmete dela) s sredstvi za produkcijo z namenom, ustvarjati materialne dobrine, ki rabijo direktno (potrošna sredstva) ali indirektno (produkcijska sredstva) za zadovoljevanje najrazličnejših družbenih potreb. Delitvene zakonitosti, ki opredeljujejo delitev kot fazo gospodarskega procesa, so odvisne od vsakokratnih produkcijskih odnosov. »To so odnosi med ljudmi, ki sodelujejo v družbenem produkcijskem procesu« (Merhar, 1988). Produkcijski odnosi se skozi zgodovinski razvoj spreminjajo, ker so odvisni od vsakokratne razvojne ravni produktivnih sil dela. Produktivne sile dela v splošnem opredeljujejo ljudje s svojimi izkušnjami in strokovnim znanjem in produkcijska sredstva – predmeti dela in sredstva za delo.

Produkcijo v svoji osnovi delimo na naturalno in blagovno produkcijo. Naturalna produkcija ne pozna menjave, saj se producira neposredno za zadovoljevanje potreb. Znotraj blagovne produkcije se potrebe zadovoljuje posredno z novo, za blagovno produkcijo značilno fazo – menjavo. Skozi zgodovinski razvoj se naturalna produkcija postopno spreminja v blagovno.

S spremembami načina produkcije se spreminjajo tudi produkcijski odnosi. Produkcijski odnosi sodelovanja, ki so bili s prevladujočo naturalno produkcijo značilni za prvotno družbo, se v sosledju z razvojem produktivnih sil dela, ki so naturalno produkcijo začele zamenjevati z blagovno, spreminjajo v odnose izkoriščanja v sužnjelastniški, fevdalni in kapitalistični družbi. Produkcijski odnosi sodelovanja so bili ponovno vzpostavljeni šele s prihodom socialistične družbe (prva faza komunistične družbe), in sicer na temelju socialističnega delitvenega načela – nagrajevanja po delu.

Produkcijski odnosi, ki so odvisni in povezani s produktivnimi silami dela, so pglavitni predmet proučevanja politične ekonomije. Ta jih proučuje v štirih fazah gospodarskega procesa – v produkciji, delitvi, menjavi in potrošnji, s katero se uresničuje

¹ Produktivna poraba zadovoljuje produkcijske potrebe.

² Neproduktivna poraba zadovoljuje splošne, končne potrebe človeka.

končni cilj produkcije – zadovoljevanje družbenih produktivnih in neproduktivnih potreb. »Zveza med produkcijo, ki ima primat, in potrošnjo, ki jo omogoči produkcija, je v razmerah narvalne produkcije neposredna in jasna, postane pa v razmerah blagovne produkcije posredna in s tem nejasna in zamegljena« (Merhar, 1988).

Politično ekonomijo bi lahko uvrstili med mlajše znanosti. Že v antiki so nekatere elemente politične ekonomije gojili v okviru filozofije, v 17. stoletju se je politična ekonomija pojavila kot samostojna veda; kot znanost se je dokončno utrdila šele s klasično angleško politično ekonomijo ³ (17.–19. stoletje). Med utemeljitelje angleške (klasične) politične ekonomije uvrščamo Williama Pettyja kot začetnika ter Adama Smitha in Davida Ricarda kot sistematizatorja politične ekonomije.

Politična ekonomija je v prvi vrsti družbena veda; svoj predmet proučevanja – proučevanje produkcijskih odnosov v fazah gospodarskega procesa, ne proučuje z vidika posameznika, ampak z družbenega vidika. »To je z vidika skupnosti odnosov med ljudmi, ki sodelujejo v procesih gospodarjenja po fazah gospodarskega procesa« (Merhar, 1988). Produkcijski odnosi se kot predmet politične ekonomije spreminjajo z razvojem produktivnih sil. Ta razvoj se uresničuje v času – v družbenem zgodovinskem razvoju, ki daje politični ekonomiji značaj zgodovinske znanosti. Politična ekonomija zatorej proučuje svoj predmet na različnih stopnjah zgodovinskega razvoja. Z zgodovinsko prehodnostjo ekonomskih pojavov, procesov in pojmov se potrjujejo načela dialektičnega materializma pri proučevanju družbenih pojavov in pojmov, ki pa jih ne smemo obravnavati statično in nedialektično. Slednje je potrebno proučevati z vidika zgodovinskega razvoja, v njihovi razvojni dinamiki, z uporabo načel dialektičnega materializma pri proučevanju zgodovine – zgodovinskega materializma. »Poizkusi statičnega gledanja na ekonomske pojave, procese in pojme zaprejo raziskovalcu pot, da bi odkril resnično znanstveno bistvo ekonomskih pojavov, procesov, pojmov. Zato takšni poizkusi vodijo v zagovarjanje obstoječega kot statičnega in lahko služijo le vladajočim razredom za teoretično opravičevanje njihovega razrednega statusa« (Merhar, 1988).

Viljem Merhar v priročniku *Osnove politične ekonomije* opisuje zgodovinski materializem kot (temeljno) metodo proučevanja marksistične ekonomske znanosti. Historični materializem lahko poleg koncepta metode ustreza tudi pojmovanju filozofske smeri (aplikativni prenos dialektike na zgodovinski razvoj).

Znotraj proučevanja družbenih ved razumemo z marksizmom sistem nazorov in nauk, ki nam jih je s svojim znanstvenim opusom zapustil Karl Marx⁴. »Za Marxovo znanstveno delo je predvsem značilno, da je nadaljeval in genialno dovršil tri glavne idejne tokove iz prve četrtine 19. stoletja, ki so se razvili v treh deželah: v Nemčiji – nemška klasična filozofija, Angliji – angleška klasična ekonomija, in Franciji – ideje o socializmu«⁵ (Merhar, 1988). Marx se je že kot študent oddaljil od idealističnega svetovnega nazora⁶. Njegov prehod od idealizma k materializmu se je moral končno izraziti v odnosu do Heglovega idealizma – nemške klasične filozofije. »Marx je ohranil Heglovo dialektiko, dodal pa ji je materialistična izhodišča« (Merhar, 1988). Iz tega se je porodil dialektični materializem, ki ga je Marx dosledno uporabljal pri proučevanju družbenega razvoja. Karlu Marxu je tako uspelo zavreči

---

³ Utemeljitelji angleške klasične politične ekonomije: W. Petty (1623 – 1687), A. Smith (1723 – 1790), D. Ricardo (1772 – 1823).

⁴ Utemeljitelj marksizma Karl Marx se je rodil v Trierju v Nemčiji leta 1818, umrl je v Londonu leta 1883.

⁵ Francoski utopični socializem se močno razlikuje od znanstvenega socializma, katerega začetnik je Marx.

⁶ V priročniku *Osnove politične ekonomije* avtor obravnava le najpomembnejše in najbistvenejše Marxove dopolnitve idejnih tokov 19. stoletja.

subjektivizem v preučevanju družbenih pojavov in človeške zgodovine in ga nadomestiti z materialističnim vrednotenjem motivacij ljudi v družbenem in zgodovinskem procesu. S tem je prenesel v preučevanje tudi dialektično tezo o boju nasprotij, ki ga je v zgodovinskem razvoju metodologije zgodovinskega možno istovetiti z razrednim bojem.

Boj med razredi postane z marksizmom ključ za razumevanje dosedanje zgodovine (razen pradžbe, ki še ni bila razdeljena na razrede). Obenem predstavlja razredni boj »gibalno silo« družbenega razvoja. Z marksistično politično ekonomijo je po Marxu povezana zgodovinska naloga in vloga politične ekonomije, da z odkrivanjem družbenih razvojnih zakonov razkriva razvojne perspektive družb, ki jih preučuje – preučevane družbe so zgodovinsko prehodne in s tem minljive. Družbenoekonomska baza je izraz za ekonomsko strukturo, ki predstavlja realno osnovo družbe. Nad njo se dviga družbena nadgradnja – vrhnja stavba z oblikami družbene zavesti in družbenimi institucijami. Družbenoekonomska baza skupaj z družbeno nadgradnjo sestavlja vsakokratno družbenoekonomsko formacijo. S spoznanjem o zgodovinsko prehodnem značaju posameznih družbenoekonomskih formacij kot skupnosti družbenoekonomske baze in družbene nadgradnje je bil v marksističnem družboslovju odkrit družbeni razvojni zakon. »Ta je s protislovjem med razvitejšimi produktivnimi silami dela in zaostajajočimi produkcijskimi odnosi v materialni družbeni bazi spoznal razloge za zgodovinske spremembe v nadgradnji – obliki družbene zavesti in preko njih v spreminjanju institucij celotne družbe, ki so dialektično povezane in ki vzvratno vplivajo druga na drugo, s tem da ima družbenoekonomska baza primat, podobno, kot smo to že ugotovili za produkcijo, čeprav je dialektično povezana z družbeno nadgradnjo« (Merhar, 1988).

Razvojni zakon družbenega spreminjanja pojasnjuje družbenoekonomske spremembe formacij s protislovjem med produktivnimi silami dela in produkcijskimi odnosi. Tako je bilo ne samo za ekonomijo, temveč za vse družbene in s tem zgodovinske znanosti – po Engelsovih ugotovitvah iz Predgovora k Marxovemu delu H kritiki politične ekonomije – spoznano in odkrito, »da način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh« (Marx, Engels, 1977). To pomeni, »da je mogoče vse družbene in državne odnose, vse verske in pravne sisteme, vse teoretične nazore, ki se pojavljajo v zgodovini, razumeti samo tedaj, če doumemo materialne življenjske pogoje vsakokratne dane dobe in če vse te odnose, sisteme in nazore izvajamo v teh materialnih okoliščinah« (Marx, Engels, 1977). V tej zvezi Marx zelo jasno ugotavlja: »Ne določa zavest ljudi njihove biti, temveč obratno – njihova družbena bit določa njihovo zavest!« (Marx, Engels, 1977). Zato po Marxu: »Na določeni stopnji svojega razvoja prihajajo materialne produktivne sile družbe v nasprotje z obstoječimi produkcijskimi odnosi ali – in to je le pravni izraz za isto stvar – z lastninskimi odnosi, v katerih so se doslej razvijale. Iz razvojnih oblik produktivnih sil se ti odnosi spremenijo v njihove spono. Tedaj nastopi razdobje socialne revolucije. S spremembo ekonomske osnove se počasneje ali hitreje izvrši prevrat v vsej ogromni vrhnji stavbi ...« (Marx, Engels, 1977).

Družbenoekonomski obrat opravi vsakokratni nosilec naprednejših produkcijski odnosov, ker je »zgodovina sleherne dosedanje družbe zgodovina razrednih bojev« (Marx, Engels, 1976). V smislu razrednega boja sta bila »svobodni in suženj, patricij in plebejec, baron in tlačan, cehovski mojster in pomočnik, skratka zatiralec in zatirani v nenehnem nasprotju med seboj, bojevala sta nepretrgan boj, zdaj prikrit, zdaj odkrit, boj, ki se je vsakokrat končal z revolucionarno presnovo vse družbe ali pa s skupnim propadom bojujočih se razredov ...« (Marx, Engels, 1976). Razredni boj je po Merharju »konfliktno razmerje med osnovnima razredoma v razrednih družbah« (Merhar, 1988). Razredni boj je »gibalo razvojnega dogajanja

v razrednih družbah. Kaže se v najrazličnejših oblikah: od stavk, ekonomski in političnih bojev pa do revolucij, ki so najizrazitejša oblika razrednega boja« (Merhar, 1988).

Po Merharju »človek producira v družbi in za družbo. Zato ima produkcija družbeni značaj« (Merhar, 1988). Družbeni značaj produkcije se izraža kot delitev ki opredeljuje zakonitosti, s katerimi se o vprašanju odloča, koliko kdo dobi. To vprašanje je povezano z odnosi med ljudmi, ki stopajo v produkcijski proces – produkcijskimi odnosi. Ti odnosi so lahko odnosi sodelovanja ali izkoriščevalski odnosi. »Družbenoekonomski temelj odnosov izkoriščanja je presežno delo, ki si ga opredmetenega v presežnem produktu prilaščajo vsakokratni izkoriščevalski razredi« (Merhar, 1988). Kategoriji presežno delo in presežni produkt sta zato osrednji kategoriji marksistične politične ekonomije – z njima je mogoče pojasniti produkcijske odnose izkoriščanja.

»K popolnejšemu pojasnilu družbenega značaja produkcije sodi še družbena delitev dela – specializacija producentov, ki glede na obseg njene poglobljenosti povečuje medsebojno odvisnost med specializiranimi producenti in s tem čedalje bolj poudarja družbeni značaj produkcije. Družbena delitev dela zato vsiljuje in zahteva tudi določene in njej lastne oblike posredno tržnega povezovanja med producenti, ki so razčlenjeni po družbeni delitvi dela.« (Merhar, 1988). Oblike povezanosti med producenti se površinsko kažejo kot posredno-tržni menjalni odnosi med njimi. S posrednimi menjalnimi odnosi, ki so povezani samo z blagovno produkcijo, se odloča o vprašanju, kaj kdo dobi.

Iz prikazanih dveh lastnosti družbenega značaja produkcije ugotovimo, da se produkcijski odnosi kažejo kot:

- a) zakonitosti delitve, ki torej pojasnjujejo vprašanje: koliko kdo dobi od ustvarjenega družbenega produkta
- b) zakonitosti menjave, ki pri blagovni produkciji pojasnjujejo vprašanje: kaj kdo dobi od ustvarjenega družbenega produkta.

Zaradi opisanega družbenega značaja produkcije in z njo povezanih produkcijskih odnosov preučujemo v politični ekonomiji ne le produkcijo v ožjem, temveč tudi v njenem širšem pomenu. »Ta vključuje poleg produkcije še delitev, menjavo in potrošnjo kot faze družbeno-gospodarskega procesa« (Merhar, 1988).

5 MARXOVA ANALIZA KAPITALA – KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE

5.1 Marxova teorija vrednosti

»Vrednost je po Marxu družbeni odnos, v katerem producenti, ki si med seboj zamenjujejo produkte svojega dela, drug drugemu priznavajo, da so za produkcijo svojih produktov potrebovali toliko in toliko družbeno potrebnega abstraktnega dela, ki je ob povprečnih pogojih produkcije potrebno za produkcijo kakega blaga« (Merhar, 1988). Do definicije vrednosti se je Marx dokopal posredno z analizo najbolj množičnega pojava v kapitalizmu – blaga.

Blago je produkt človekovega dela, ki je namenjen menjavi. »Pojavi se tedaj, ko so izpolnjeni nekateri pogoji, vendar šele na določeni stopnji razvoja produktivnih sil« (Merhar, 1988). Pojaviti se morajo družbena delitev dela, presežni produkt in vsaj ena oblika lastnine. V razmerah družbene delitve dela – specializacije producentov, in ob presežkih, ki jih ta specializacija omogoča, ter ob lastnini produktov postane neobhodno, da po družbeni delitvi dela razčlenjeni producenti medsebojno zamenjujejo svoje produkte, ki tako postanejo blago. Blago je opredeljeno s produktom človeškega dela, ki je namenjen prodaji.

Pogoji za blagovno produkcijo so bili izpolnjeni šele na določeni razvojni ravni produktivnih sil – zato je treba šteti blago in z njim blagovno produkcijo kot zgodovinski pojav na določeni razvojni ravni gospodarjenja. Po Merharju pomeni presežna vrednosti obliko kapitalističnega zajemanja presežnega produkta – eksploatacije. Preko enostavne blagovne produkcije, ki ne pozna eksploatacije, se razvija kapitalistična blagovna produkcija s kapitalistično obliko eksploatacije; blagovna produkcija se nato ohranja tudi v socializmu.

Oblike blagovne produkcije se ločijo med seboj po produkcijskih odnosih, ki so značilni za posamezne vrste blagovne produkcije. Tako je za a) *enostavno blagovno produkcijo* značilno, da je vsakokratni producent tudi lastnik produkcijskih sredstev – sam jih upravlja in vodi produkcijski proces; za b) *kapitalistično blagovno produkcijo* je značilno, da producent – razredno ločen od produkcijskih sredstev – prodaja svojo delovno silo kot blago (blago omogoča prilaščanje presežne vrednosti lastnikom produkcijskih sredstev in življenjskih potrebščin – kapitala), kapital v politični ekonomiji opredeljuje vrednost, ki se oplaja; za c) *blagovno produkcijo v samoupravnem socializmu* je značilno, da se na temelju premagane razredne ločenosti med producenti, upravljalci ter voditelji produkcije združujejo lastninske, upravljalne, vodstvene in neposredno izvedbene funkcije v produkcijskih asociacijah, ki jih povezujejo integracijski mehanizmi plansko-tržnega gospodarskega sistema.

Blago se zatorej producira za menjavo, za trg. »S tem se posredno zadovoljujejo potrebe, ki opredeljujejo dvojno naravo blaga« (Merhar, 1988). Blago ima uporabno in menjalno vrednost. Z uporabno vrednostjo blaga lahko razumemo lastnost blaga, s katero blago zadovoljuje določeno človeško potrebo. »Pomembno je, da mora imeti vsako blago, kadar ga tako poimenujemo, lastnost uporabne vrednosti« (Merhar, 1988). Druga lastnost blaga – menjalna vrednost – opredeljuje količinsko razmerje, v katerem se med seboj zamenjujeta dve vrsti blaga. Marx v menjalni vrednosti spoznava pojavno obliko vrednosti, zato analizira bistvo količinskega razmerja, v katerem se dve vrsti blaga med seboj zamenjujeta. »Če sta dve vrsti blaga med seboj primerljivi v nekem količinskem razmerju, v katerem se zamenjujeta, potem je treba z analizo ugotoviti merilo njune primerljivosti. To merilo je mogoče spoznati v delu, ker sta oba produkta predvsem rezultat človekovega dela.« (Merhar, 1988). Dve različni vrsti blaga v menjalnem razmerju, v katerem se menjujeta – menjalni vrednosti, nista primerljivi po

konkretnem, temveč samo po abstraktnem delu. Zaradi tega ima tudi delo dvojni značaj. Delo je konkretno, ko producent ustvarja uporabno vrednost blaga – po konkretnem delu produkti niso medsebojno primerljivi. Abstraktno delo opisuje abstrahirane konkretne oblike človeškega dela – v pojmu dela ohranimo le lastnosti trošenja fizičnih in umskih sposobnosti človekovega dela nasploh. To delo ustvarja vrednost, ki se pojavlja v menjalni vrednosti; kolikor je to delo tudi družbeno povprečno potrebno za izdelavo posamezne blagovne vrste. Vsako individualno delo ne ustvarja vrednosti – vrednost ustvarja samo tisto delo posameznega producenta, ki je delal s povprečno stopnjo intenzivnosti in s povprečno tehnološko opremljenostjo, kar se izraža v njegovi povprečni produktivnosti.

Vsebina oziroma substanca vrednosti je zatorej abstraktno delo, ki je bilo ob družbeno povprečnih pogojih produkcije potrebno za izdelavo določenega blaga. Velikost vrednosti je odvisna od količine porabljenega (družbeno povprečno potrebnega) abstraktnega dela, ki je obratno sorazmerna z družbeno produktivnostjo dela; čim večja je družbena produktivnost, tem več produktov je mogoče izdelati v enoti časa in tem manj družbeno potrebnega dela vsebuje posamezni produkt – tem manjša je vrednost posameznega produkta. Po Marxu družbeno produktivnost dela opredeljujejo naslednji dejavniki: 1) človek s svojo strokovno usposobljenostjo in produkcijsko izkušnostjo, 2) raven znanosti in tehnike ter možnost njune praktične uporabnosti, 3) opremljenost produkcijskih procesov z učinkovitimi produkcijskimi sredstvi, 4) organizacija in kombinacija ter sinhronizacija družbenih produkcijskih procesov, ki jih zahtevata tehnična in družbena delitev dela, in 5) naravni pogoji.

»V zvezi z vrednostjo opozarja Marx še na vprašanje enostavnega in sestavljenega (kvalificiranega) dela. Reši ga tako, da enota sestavljenega dela pomeni več enot enostavnega dela. V tem smislu je treba sestavljeno delo imeti za multiplicirano enostavno delo, ki si ga blagovni producenti medsebojno priznavajo na trgu« (Merhar, 1988). Pojavna oblika vrednosti se je v zgodovini z razvojem blagovne produkcije razvijala od slučajne ali enostavne preko razvite oblike splošnega ekvivalenta do najvišje – denarne oblike vrednosti.

5.2 Funkcije denarja

Denar je po Merharju blago, ki opravlja funkcijo splošnega ekvivalenta. Takšno blago seveda mora imeti nekatere lastnosti, da je lahko primerno za to funkcijo. Denarno blago (denar) mora biti relativno trajno, poljubno ga je mogoče deliti, v sorazmerno majhni količini mora vsebovati opredmeteno veliko vrednost. V drugi vrsti je denar zgodovinski pojav; zahtevala ga je določena stopnja razvoja blagovne produkcije, ki se je širila ob poglobljanju družbene delitve dela.

V vlogi splošnega ekvivalenta postane denar merilo vrednosti, ki se izrazi tako, da se z denarjem (denarnim blagom) opredeli količinsko razmerje, znotraj katerega se dve vrsti blaga zamenjata med seboj. Pojasnimo s primerom:

$$1 \text{ ovca} = 6 \text{ gramov zlata}$$

Enačaj med dvema različnima vrstama blaga v njunem menjalnem razmerju je mogoče zapisati zato, ker je bila za njuno produkcijo potrebna enaka količina družbeno potrebnega abstraktnega dela (substanca vrednosti). Z določitvijo količinskega razmerja se tako izrazi – izmeri vrednosti. Ko dobi ekvivalentna količina denarnega blaga (v zgornjem primeru 6 gramov zlata) denarno ime, se pojavi cena (če bi denarni kos, denimo tolar, vseboval 12 gramov zlata, bi bilo denarno ime 6 gramov zlata in posredno s tem 1 ovca enako 0,5 tolarja).

Cena je opredeljena kot denarni izraz vrednosti (pojavna oblika vrednosti). V razmerah

enostavne blagovne produkcije postane vrednost osišče, okoli katerega se v odvisnosti od tržnih sil (ponudbe in povpraševanja) izoblikujejo cene – za kratko obdobje lahko od vrednosti odstopajo, vendar s tendenco, da se na daljše obdobje izenačijo z vrednostjo kot normalno ceno enostavne blagovne produkcije.

»Blagovno produkcijo uravnava zakon vrednosti. Po njem se bo na dolgi rok družbeni sklad dela tendenčno porazdelil po področjih družbenoekonomskega udejstvovanja v skladu z družbenimi potrebami« (Merhar, 1988). Zakon vrednosti uravnava vse faze gospodarskega procesa (produkcija, delitev, menjava, potrošnja). V fazi menjave se izraža v obliki tendenčne prodaje po vrednosti – cene bodo kot denarni izrazi vrednosti blaga usklajene z vrednostjo samo.

Karl Marx je v svojih delih proučeval dolgoročne razvojne zakonitosti kapitalizma, zato ga niso posebno zanimali vsakokratni površinski pojavi; v proučevanju delovanja tržnega mehanizma se je zato zadovoljil z zgornjo ugotovitvijo, da bodo cene na dolgi rok v razmerah enostavne blagovne produkcije proporcionalne vrednosti in da bo ta rezultat tendenčno zagotavljal zakon ponudbe in povpraševanja.

Nosilna vloga denarja je menjalno sredstvo – denar posreduje menjavo. V zvezi z omenjeno vlogo denarja je potrebno opredeliti:

- a) blagovno cirkulacijo kot prehajanje blaga iz rok producentov v roke končnih porabnikov – s trošenjem blaga zadovoljujejo svoje potrebe. Za obnavljajočo se cirkulacijo blaga je potrebno obnavljati produkcijo, ki ustvarja blago za to obnavljajočo se cirkulacijo blaga;
- b) denarno cirkulacijo kot preskakovanje istoimenskih denarnih kosov od subjekta na subjekt – gre za obratno krožno gibanje blagovne cirkulacije, z izpostavljeno značilnostjo, da v glavnem, za razliko od blaga denar ostaja v cirkulaciji. Vprašanje je, kakšna naj bo potrebna količina denarnih sredstev v cirkulaciji, da bo blagovna cirkulacija potekala nemoteno in da ne bo prišlo do razvrednotenja denarja – inflacije.

»Za razmere zlatega denarja je Marx opredelil potrebno količino denarja v obtoku z vsoto blagovnih cen, ki jih je v določenem obdobju treba realizirati skozi hitrost preskakovanja istoimenskega denarnega kosa od subjekta na subjekt – hitrostjo denarne cirkulacije« (Merhar, 1988). (glej Priloge)

Z razvojem gospodarske dejavnosti se v čedalje večji meri dogaja, da blagovni cirkulaciji ne sledi sočasno tudi denarna cirkulacija (v nasprotni smeri) – v tem primeru denar kot plačilno sredstvo. S funkcijo plačilnega sredstva se vzpostavijo kreditno-upniška razmerja, ki v določenih primerih pospešujejo gospodarsko aktivnost, v drugih pa jo zavirajo. Dejavniki kreditno-upniških razmerij pogloblja realne možnosti gospodarske krize, ki so dane že z denarjem kot menjalnim sredstvom. S posredovanjem denarja v menjalnem procesu (blago – denar – blago) se prej enotni akt (B – B), ki je bil hkrati nakup in prodaja, spremenil tako, da je z denarnim posredovanjem blagovne cirkulacije lahko prišlo do krajevne in časovne ločitve med prodajo (blago – denar) in nakupom (denar – blago). Zaradi navedene ločitve so lahko nekateri zgolj prodajali, ne da bi lahko tudi kupovali. Marx spoznava v teh momentih formalno možnost gospodarske krize – dejanski razlogi za njeno ponavljanje nastopijo šele s kapitalizmom.

V gospodarstvu se količina denarja v cirkulaciji lahko tudi spreminja. Če se denar vzame iz cirkulacije in se ga shranjuje – tezavrira, govorimo o funkciji denarja kot zakladu. Z zakladno funkcijo denarja se uravnava potrebna količina denarja v obtoku (cirkulaciji) tako, da se na trgu v procesu menjave v razmerah zlate valute uresničujejo vrednostna razmerja.

Poudarjeni zakladni funkciji denarja v predkapitalističnih družbenoekonomskih formacijah je sledila v kapitalizmu izstopajoča uporaba denarja kot kapitala – zaradi tehnoloških pogojev produciranja; tovrstna uporaba denarja ni mogla v celoti odpraviti želje po tezavriranju denarja.

5.3 Blagovni in denarni fetišizem

V prejšnjem podpoglavju smo spoznali, da je vrednost družbeni odnos med producenti, ki si medsebojno zamenjujejo svoje produkte dela in s tem priznavajo, da so zanje trošili določene količine družbeno potrebnega dela. Vrednost se priznava le v primeru, ko so producenti producirali v skladu s povprečno produktivnostjo tiste količine produktov, ki imajo lastnost, da zadovoljujejo družbene potrebe. Pogojem za nemoteno priznavanje vrednosti je v razmerah blagovne produkcije, ki je utemeljena z družbeno delitvijo dela – z blagovnimi producenti, ki so po tej delitvi med seboj razčlenjeni in na videz samostojni, mogoče zadostiti le slučajno. »Navidezna samostojnost med seboj povezanih blagovnih producentov ne omogoča, da bi bile vsakokratne odločitve blagovnih producentov v skladu z družbeno potrebnimi odločitvami, ki prihajajo do izraza šele na trgu. To se dogaja tedaj, ko je bila produkcija že opravljena.« (Merhar, 1988). V blagovni produkciji se površinske zveze med blagovnimi producenti kažejo kot tržne zveze – te se uveljavijo šele potem, ko je bila produkcija izgotovljena. Neustrezna alokacija produkcijskih faktorjev se na trgu izkaže z neuresničeni pričakovanimi cenami.

V tem primeru nastopi tržni mehanizem, ki ob neustrezni, tj. z družbenimi potrebami neuskklajeni strukturi družbene produkcije preko gibanja cen stimulira takšno alokacijo produkcijskih faktorjev, katere rezultat bo struktura družbene produkcije – v skladu z družbenimi potrebami. Ta rezultat se zato lahko uresničuje zgolj tendenčno.

Po vsem tem lahko ugotovimo, da »so za odnosi med stvarmi skriti odnosi med ljudmi« (Merhar, 1988). Zunanji videz družbenih odnosov sicer ne razkriva dejanskega stanja. Zaradi tega družbenoekonomske odnose med producenti pogosto razlagajo, kot da gre za odnose med stvarmi, ne pa tudi med ljudmi. Ta pojav imenuje Marx blagovni in denarni fetišizem: stvarjem, ki so produkt človekovega dela, običajno pripisujejo lastnosti, ki jih sploh ne morejo imeti. Nepoznavanje produkcijskih odnosov med ljudmi je posledica pojmovanja tržnih zvez kot edinih zvez med ljudmi (v razmerah blagovne produkcije).

Ob zaostrenih pogojih prodaje blaga, ki se jih napačno pojasnjuje z blagovnim in denarnim fetišizmom, prihajajo do izraza blagovna protislovja – Marx jih je opredelil z menjalno vrednostjo kot pojavno obliko vrednosti. »Njena pola pojavljanja sta relativna in ekvivalentna oblika vrednosti. Med njima je mogoče opredeliti nasprotje med menjalno in uporabno vrednostjo, abstraktnim in konkretnim delom ter individualnim in družbeno priznanim delom« (Merhar, 1988). Omenjena protislovja se pojavijo v razmerah, znotraj katerih ni možno prodati blaga ali pa ga je možno prodati po nižji ceni, kakor jo je pričakoval njegov producent. V tem primeru se menjalni vrednosti ni celovito priznal značaj uporabne vrednosti, konkretnemu delu značaj abstraktnega dela in individualnemu (privatnemu) delu značaj družbeno potrebnega dela.

Producent, ki ni dobil gornjih priznanj na trgu, je zašel v krizo – preko svoje, po družbeni delitvi dela razčlenjene produkcije ni mogel več posredno z menjavo zadovoljevati svojih potreb. Svojih produktov, ki so v njegovih rokah neuporabne vrednosti (nosilci menjalne vrednosti), v tem primeru ni bilo več zamenjevati s produkti drugih producentov, ki pomenijo zanj uporabne vrednosti, saj ga zadovoljujejo v njegovih vsakokratnih potrebah. Blagovna protislovja prihajajo do izraza v gospodarskih krizah. Ekonomske krize so zakoniti

spremljevalec kapitalistične blagovne produkcije.

5.4 Marxova teorija presežne vrednosti

Zunanji videz, ki je dan s kupo-prodajno pogodbo med delavcem (delojemalcem) in kapitalistom (delodajalcem), v kapitalizmu zamegljuje izkoriščevalske odnose. »Zdi se, kot da kapitalist plačuje delavcu delo. Zategadelj je treba to »zamegljeno« kapitalistično eksploatacijo šele znanstveno spoznati in odkriti« (Merhar, 1988). Marxova zasluga je, da je odkril kapitalistično obliko zajemanja presežnega dela oziroma presežnega produkta, torej obliko eksploatacije v kapitalizmu. Presežni produkt se v razmerah kapitalizma pojavlja kot presežna vrednost.

Marx se je do tega znanstvenega odkritja dokopal tako, da je dosledno uporabljal delovno teorijo vrednosti tudi za kapitalistično blagovno produkcijo. Bistvo blagovne produkcije v kapitalizmu je, da so producenti odtujeni od produkcijskih sredstev. Odtujevanje je omogočil proces prvotne akumulacije, ki poleg razslojevanja kot posledice uveljavljanja zakona vrednosti pojasnjuje izvor razredne delitve v kapitalizmu. »Prvotna akumulacija je po Marxu nasilni proces ločevanja sredstev za produkcijo – pogojev dela – od njihovih producentov« (Merhar, 1988).

Po Marxu morata dve različni vrsti lastnikov blaga stopiti v medsebojni stik – na eni strani gre za lastnike denarja, produkcijskih sredstev ter življenjskih potrebščin z željenim dosegom povečanja svoje vrednosti z nakupom delovne sile, na drugi strani pa gre za svobodne delavce – prodajalce lastne delovne sile, dela. Gre za svobodne delavce v dvojnem pomenu besede: delavci niso lastniki produkcijskih sredstev in sami ne sodijo neposredno v produkcijska sredstva kakor sužnji ali deloma tlačani. Zatorej mora biti delovna sila definirana kot blago. Delovna sila je lahko blago le v razmerah osebne svobode producentov ter v razmerah, znotraj katerih producenti nimajo produkcijskih sredstev.

Šele s polarizacijo blagovnega trga so podani osnovni pogoji za kapitalistično blagovno produkcijo: kapitalistični produkcijski odnosi predpostavljajo, »da so delavci ločeni od lastnine tistih pogojev, s katerimi se delo uresničuje«. Delavci so nujno ločeni od produkcijskih sredstev, zato proces, ki uresničuje kapitalistični produkcijski odnos, ne more biti nič drugega kot proces, »ki ločuje delavca od lastnine njegovih delovnih pogojev, proces, ki spreminja družbene življenjske potrebščine in produkcijska sredstva v kapital, neposredne producente pa v mezdne delavce« (Marx, 1961).

Glede na to, da je kapitalizem izšel neposredno iz fevdalizma, je bilo potrebno najprej odpraviti fevdalne produkcijske odnose, ki so producenta vezali na zemljo. Da je delavec lahko razpolagal s svojim delom, je moral postati svoboden prodajalec svoje delovne sile. Za to so bile potrebne razmere, ki so takšno stanje politično in ekonomsko omogočale. Delavec se je moral rešiti gospostva cehov, njihovega vajenskega in pomočniškega reda in nasploh delovnih predpisov, ki so omejevali delavčevo – producentovo svobodo.

Zgodovinsko gibanje, ki je spremenilo producente v mezdne delavce, zatorej predstavlja po eni strani osvoboditev iz podložnosti kakršnekoli vrste – tako fevdalne vezave na zemljo kakor tudi podrejanja strogim cehovskim določbam. Opisani segment zgodovinskega razvoja so neposredno uresničile meščanske revolucije. Osebna svoboda delavca oziroma producenta je potrebni, ne pa tudi zadostni pogoj za delovno silo kot blago. Zaradi tega meščanske revolucije spremlja tudi proces prvotne akumulacije kapitala, ki potrebni pogoj – osebno svobodo – dopolni še z zadostnim pogojem – odtujitvijo producenta produkcijskim sredstvom delovne sile kot blaga.

Kakor vsako blago ima tudi delovna sila svojo uporabno in menjalno vrednost. Za uporabno vrednost delovne sile razumemo delo, ki ima lastnost, da v produkcijskem procesu

poleg reprodukcije vrednosti delovne sile ustvarja še presežno vrednost. Omenjeno lastnost delovne sile je mogoče uporabljati v kapitalističnem produkcijskem procesu – v produkcijskem procesu torej kupec delovne sile – kapitalist – uporablja delo. Delo je substanca in s tem merilo vrednosti, ki pa samo po sebi nima vrednosti – vezano je namreč na uporabno vrednost delovne sile, se pravi blaga, ki ima lastnost, da zadovolji kapitalistovo potrebo; z uporabo tega blaga v produkcijskem procesu ustvarja poleg vrednosti še presežno vrednost.

Presežno vrednost je moč pojasniti z razlago vrednosti oziroma pojavne oblike vrednosti delovne sile. Ta je v kapitalizmu opredeljena z vrednostjo produktov, ki omogočajo reprodukcijo delovne sile; to je z delom, ki je ob povprečnih pogojih produkcije potrebno, da se producira tolikšna množina produktov, katerih uporabne vrednosti so zadostne, da se delovna sila reproducira. Izvor presežne vrednosti v kapitalizmu je presežno delo delavskega razreda. »Kapitalist je kupil delovno silo zaradi njene uporabne vrednosti – dela. Zato združuje delo delovne sile z drugimi elementi produkcijskega procesa – s predmeti dela in sredstvi za delo – v samem produkcijskem procesu« (Merhar, 1988).

S tem, ko delovna sila deluje s sredstvi za delo na predmete dela, ustvarja – kolikor je njeno delo tudi konkretno – uporabne vrednosti. Slednje kot nosilke menjalne vrednosti kapitalist prodaja na trgu za več denarja, kot ga je za njihovo produkcijo izdal. Opisani presežek je mogoče pojasniti s tem, da se v produkcijskem procesu (v procesu dela) prenese na novi produkt toliko nove vrednosti, kolikor je vrednost delovne sile – potrebni produkt producenta, delavca. Ko se je v procesu produkcije ustvaril ekvivalent vrednosti delovne sile, se kapitalistični produkcijski proces ne prekine, temveč se delovni proces nadaljuje. V nadaljevanju produkcijskega procesa se prav tako ustvarja nova vrednost, ki se na trgu pojavlja kot presežna vrednost; ta je kapitalistični ekvivalent presežnega dela oziroma presežnega produkta.

Kapitalistično obliko zajemanja presežnega produkta – eksploatacije, ki je na zunaj zakrita z videzom, da se plačuje delo, smo pojasnili, ko smo ugotovili, da je tisto, kar daje kapitalist v zameno za uporabno vrednost delovne sile – dela, ki ima lastnost, da je merilo vrednosti, dejansko vrednost delovne sile. Dejanska vrednost delovne sile je opredeljena z vrednostjo produkta, se pravi z delom, ki je potrebno za produkcijo produkta, ki zagotavlja reprodukcijo delovne sile. Kapitalistični delovni proces poteka kot proces ustvarjanja nove vrednosti v dveh oblikah:

- a) v prvi se ustvarja ekvivalent nove vrednosti, ki jo v obliki vrednosti delovne sile prejme delavec – potrebni delovni čas, potrebni produkt;
- b) v drugi se podaljšuje čez potrebni delavnik in se v tem okviru ustvarja ekvivalent vrednosti, ki si ga kapitalist prilašča kot presežno vrednost – presežni delovni čas, presežni produkt.

Z razlago kapitalistične oblike eksploatacije, ki se opredmeteno v presežnem produktu izraža kot presežna vrednost, smo posredno opredelili kapital kot vrednost, ki se oplaja. »Kapital pomeni družbenoekonomski odnos, ki ga je mogoče pojasniti z delovno silo kot blagom« (Merhar, 1988). Z vidika ustvarjanja presežne vrednosti je potrebno deliti kapital na konstanti (stalni) in variabilni (spremenljivi) kapital. Konstantni kapital se sestoji iz denarnih sredstev, ki jih kapitalist nalaga v predmete dela in delovna sredstva (nakup predmetov dela in delovnih sredstev). Zanje je v prvi vrsti značilno, da na novi produkt prenesejo tolikšno vrednost, kolikor so vredna. Njihova vrednost se zato med produkcijskim procesom ne

spreminja, čeprav je konkretno delo pogoj, da bi se njihova vrednost med produkcijskim procesom prenesla na novi produkt.

Drugi segment kapitala je potrebno uporabiti za nakup delovne sile – ta del kapitala imenuje Marx variabilni kapital. Gre za sposobnost delovne sile, da po delovni teoriji vrednosti s svojim delom v okviru potrebnega delavnika reproducira svojo lastno vrednost in v preostalem delavniku še presežno vrednost, ki si jo brez ekvivalenta prilašča kapitalist. »Založeni kapital se v produkcijskem procesu oplodi še za presežno vrednost« (Merhar, 1988). Struktura vrednosti je zaradi tega sestavljena iz prenesene vrednosti konstantnega kapitala na novi produkt (c) in novoustvarjene vrednosti ($v + m$), ki razpade na vrednost delovne sile (v) in presežno vrednost (m), ki jo je delovna sila ustvarila v presežnem delovnem času. Vrednost je zatorej enaka:

$$W = c + v + m$$

Struktura vrednosti je Marxu rabila za opredelitev meril analize kapitalizma. Če presežno vrednost (m) postavimo v razmerje z variabilni kapitalom (v), torej kapitalom, ki je bil naložen v nakup delovne sile – ta je s svojim delom ustvarila še presežno vrednost, dobimo mero presežne vrednosti ali eksploatacije. Če izrazimo to mero v odstotni vrednosti, izraz seveda pomnožimo s sto.

$$m' = \frac{m}{v} \times 100$$

Z mero eksploatacije tako po Marxu merimo relativna deleža novoustvarjene vrednosti ($v + m$), ki se razdelita med delavca in kapitalista, oziroma deleža delavnika, ki v kapitalizmu odpade na potrebni oziroma presežni delovni čas, ali deleža produkta, ki prav tako razpade na potrebni in presežni produkt.

Delež dobljene vrednosti, ki pripada delovni sili, je cena delovne sile – mezda (pojavná oblika vrednosti delovne sile). Po načinu obračuna mezde lahko mezde medsebojno razlikujemo: mezda po času in mezda po kosu. V denarju izražena mezda je nominalna mezda – poznamo tudi realno mezdo, ki kot kupna moč vsakokratne nominalne mezde omogoča primerljivost, ter relativno mezdo – kazalec udeležbe delavskega razreda v novoustvarjeni vrednosti, ki jo je ta razred ustvaril s svojim delom.

Po Merharju so »momenti, ki opredeljujejo mero eksploatacije« (Merhar, 1988), delavnik, vrednost delovne sile (mezda) in produktivnost dela. Eksploatacija je premo sorazmerna z dolžino delavnika, obratno sorazmerna z mezdo in ustrezno odvisna od produktivnosti dela, ki vpliva premo sorazmerno na višino presežne vrednosti in obratno sorazmerno na vrednost delovne sile.

Kapitalistični družbeni razred ne priznava eksploatacije – skupaj s svojo apologetsko vedo, tj. meščansko ekonomijo, meni, da izrašča profit kot pojavná oblika presežne vrednosti iz vseh založenih delov kapitala. Zgornjemu stališču ustreza profitna mera kot merilo učinkovitosti založenega kapitala – profitna mera ustreza razmerju med presežno vrednostjo in celotno založenim kapitalom krat sto, če jo izrazimo v odstotkih:

$$pf' = \frac{m}{c + v} \times 100$$

Profitna mera v svoji osnovi zamegljuje resnični izvor presežne vrednosti in s tem eksploatacije. Profitna mera bo kot razmerje med presežno vrednostjo in celotnim založenim kapitalom vedno manjša od mere presežne vrednosti (ker računa s celotno založenim kapitalom, torej tudi konstantnim kapitalom, ki po Marxu vrednost zgolj prenaša na nov produkt, ustvarja pa je ne).

Iz strukture vrednosti ($c + v + m$) je mogoče oblikovati še tretje merilo: razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom:

$$c : v$$

V razmerju med konstantnim in variabilnim kapitalom je sintetično izražena moč dela – razmerje pokaže, kakšen obseg delovnih sredstev in predmetov dela spravlja v produkcijskem procesu v gibanje delovna sila. To razmerje imenuje Marx 'organska sestava kapitala'.

5.5 Razvojne zakonitosti kapitalizma

Pri preučevanju razvojnih zakonitosti kapitalizma, ki so bile predvsem predmet Marxovega znanstvenega dela, je Marx izhajal iz modela liberalnega kapitalizma, v katerem so se še kolikor toliko uveljavljala načela popolne konkurence. »Ta načela so, kakor smo že poudarili, zagovarjali nosilci kapitalističnega družbenoekonomskega sistema proti fevdalnim institucijam, ki so postale zavora nadaljnjemu razvoju produktivnih sil. Zato je bilo treba te fevdalne zaviralne elemente odpraviti, da bi se lahko uveljavil liberalni kapitalizem ...« (Merhar, 1988).

Model popolne konkurence⁷ opredeljujejo:

- veliko število ponudnikov in kupcev na trgu;
- neovirana mobilnost produkcijskih faktorjev;
- homogenost blaga (posledična odprava vsakršne diskriminacije na trgu);
- popolna informiranost tržnih udeležencev (kupcev in prodajalcev) o dogajanjih na trgu, ki vzpostavlja na enotnem trgu eno samo ceno za posamezno blago;
- racionalno obnašanje udeležencev na trgu, ki želijo maksimirati svoja pričakovanja.

Zahteve po modelu popolne konkurence so bile deloma uveljavljene v liberalnem kapitalizmu z atomizacijo ponudbe in povpraševanja; s prosto konkurenco med udeleženci na trgu se je do določene mere prilagajal modelu popolne konkurence. Prav prostokonkurenčni liberalni kapitalizem je bil za Marxa temelj, na osnovi katerega je preučeval razvojne tendence kapitalizma. »Marx je proučeval razvojne zakonitosti kapitalizma po svojih poglavitnih instrumentih analize kapitalizma: z mero eksploatacije, profitno mero in organsko sestavo kapitala« (Merhar, 1988).

Z razvojem kapitalizma bo po Karlu Marxu mera eksploatacije naraščala; to naraščanje pojasnjuje Marx z absolutno in relativno metodo večanja presežne vrednosti. Za absolutno metodo večanja presežne vrednosti, ki je bila tipična za zgodnje obdobje kapitalizma, je značilno povečevanje presežne vrednosti, ki ga kapitalist dosega s podaljševanjem delavnika

---

⁷ Z modelom popolne konkurence razumemo tržne odnose med producenti, v katerih udeleženci na trgu (srečevanje ponudbe in povpraševanja) s svojimi ekonomskimi odločitvami ne morejo vplivati na ceno, ampak se ji morajo prilagajati. To je lahko možno le v razmerah atomizirane ponudbe in povpraševanja.

oziroma s povečevanjem intenzivnosti dela.

Temeljni motiv gospodarjenja v kapitalizmu predstavlja profit – ekstra profit dobi kapitalist, čigar individualna produktivnost je višja od družbeno povprečne produktivnosti.

Ekstraprofitna metoda gospodarjenja lahko traja, vse dokler ne postane bolj produktivna metoda produciranja splošna. V razmerah vse višje družbene produktivnosti je sedaj za produkcijo določenega blaga potrebna za enoto manjša količina družbeno potrebnega dela, pade pa tudi vrednost enota produkta. Kadar se je to dogajalo v dejavnostih, ki producirajo življenjske potrebščine, je padla tudi vrednost delovne sile – s tem se je na račun presežnega delovnega časa zmanjšal potrebni delovni čas. Povečana presežna vrednost, ki so jo tako pridobivali kapitalisti, se imenuje relativna oblika zviševanja presežne vrednosti. Marx jo je skozi zgodovinski razvoj kapitalizma povezoval s kapitalistično kooperacijo, manufakturo in uporabo stroja v kapitalističnem produkcijskem procesu.

»Po Marxu se začenja kapitalistična produkcija tam, kjer isti individualni kapital zaposluje hkrati večje število delavcev« (Merhar, 1988). S kapitalistično kooperacijo, ki pomeni začetek kapitalistične produkcije, razumemo sodelovanje večjega števila ljudi ob istem času na istem prostoru pri produkciji iste vrste blaga – uporabljena tehnika je rokodelska; kooperacija je zato razširjena obrtniška delavnica. Za prednosti kapitalistične kooperacije lahko po Merharju razumemo nekatere značilnosti tovrstne kooperacije. Izoblikuje se povprečna produktivnost, delovna sredstva, ki jih je mogoče uporabljati skupno, se pocenijo, prav tako postane opravljanje težavnejšega dela zaradi večjega števila delavcev lažje izvedljivo – produkcija je hitrejša z vključevanjem izkoriščanja kritičnih momentov, odpravljanjem praznih tekov in hkratnim dozorevanjem produkta.

S tem začenja kapital poveljevati delu. Zato v začetku skorajda nevidnega dejstva, da delavec ne dela več zase, v svojem imenu in za svoj račun, temveč za kapitalista, se začenjajo bistveno spreminjati produkcijski odnosi. Funkcije upravljanja, vodenja in nadzora odslej pripadajo kapitalistu kot lastniku kapitala; s pojavljanjem kapitalističnega produkcijskega načina – s kapitalistično kooperacijo – se navedene funkcije postopno odtujujejo delavcu, ki ohranja zgolj funkcijo neposrednega izvrševalca producenta pod nadzorom kapitalista. Kapitalistična kooperacija je s prednostmi kooperativnega načina produciranja peljala k povečanju produktivne sile dela, ki se je uresničila preprosto s sodelovanjem večjega števila ljudi v istem procesu produkcije. Za realizacijo teh prednosti je bilo potrebno združiti ljudi – producente v kooperaciji. To je omogočil kapital, ki se je lahko uresničil le ob spremenjenih oziroma novih produkcijskih odnosih – s pojavom delovne sile kot blaga. »Nova produktivna sila 'kapitala' se sprosti s kapitalistično produkcijo« (Merhar, 1988).

Kapitalistično kooperacijo je potrebno ločevati od predkapitalističnih oblik kooperacije, značilnih za prve visoke civilizacije. Kooperacija je s tekmovanjem, ki je vodilo do povprečne produktivnosti, spodbujala tudi nadaljnjo samoniklo delitev dela. To delitev so začeli kapitalisti, potem ko so spoznali njene prednosti (povečana produktivnosti), vsestransko podpirati in z njo ustvarili klasično obliko v manufakturi, ki je bila od sredine 16. do 18. stoletja prevladujoča oblika kapitalistične produkcije. Za kapitalistično manufakturo je v prvi vrsti značilna kapitalistična delavnica, zasnovana na načelu ročne tehnike in delitve dela. Omenjena oblika produkcije se je razvila na dva načina – na način heterogene⁸ in homogene manufakture⁹. Poenostavljanje delovnih operaciji znotraj koncepta manufakture odpira možnosti za zaposlitev tudi nekvalificirani delovni sili. Prednosti manufakture se izrazijo v večji produktivnosti.

---

⁸ Kapitalisti so združili delavce iz raznovrstnih poklicev. Skozi njihove roke mora produkt do svoje končne dozorelosti – heterogena manufaktura.

⁹ Delavnica, v kateri producirajo istovrstne produkte. Delo je razdeljeno po fazah – homogena manufaktura.

Možnosti vključevanja nekvalificirane delovne sile, povečana spretnost producentov ter specializacija – prilagoditev delovnih orodij delovnim operacijam, tako predstavljajo temeljne prednosti manufakture (vir prihranka).

Delnemu delavcu se skozi razvoj manufakture »pridružuje z njegovo delovno operacijo specializirano in s tem po delnih delavcih diferencirano orodje, ki skupaj z delavcem tvori enostavne prvine manufakture« (Merhar, 1988). Te prvine odpirajo pot za postopno mehansko nadomeščanje enostavnih operacij (manufaktura mehanskih naprav – strojev 10).

Kapitalistična manufaktura je poenostavila produkcijske operacije in jim seveda prilagodila produkcijska orodja – s tem so bile ustvarjene možnosti za kapitalistično uporabo stroja, ki je manufakturo postopoma spremenila v tovarno. Gre za kapitalistični obrat, v katerem se predmeti dela za razliko od neposredne, ročne obdelave (uporaba orodij), ki je značilna za manufakturo, obdelujejo posredno z mehanskimi napravami – stroji. Oglejmo si razliko med orodjem in strojem. Medtem ko z orodjem delavec učinkuje na predmet dela neposredno, pri uporabi stroja nanj deluje posredno. Posredno učinkovanje stroja na predmet dela zahteva, da ločimo med pogonskim strojem, transmisijsko napravo (za prenašanje sile) in orodnim oziroma delovnim strojem kot sestavinami stroja. Kriterij za ločevanje stroja od orodja dobimo z delovnim oziroma orodnim strojem, ne glede na izvor energije in njen prenos. »Kakor hitro delavec s proizvodno napravo učinkuje na predmet dela posredno, govorimo o stroju, ko pa učinkuje nanj neposredno, govorimo o orodju. Po tej ločitvi je npr. plug, vprežen v volovsko vprego, orodje, ker producent z njim neposredno učinkuje na predmet dela – zemljo. Plug, priključen na traktor, pa je stroj, ker z njim producent posredno prek mehanske naprave deluje na predmet dela – zemljo« (Merhar, 1988).

Po zgoraj opisani bistveni razliki med orodjem in strojem je manufaktura s poenostavljanjem produkcijskih faz in prilagajanjem orodij zanje pripravila pogoje za industrijski preobrat konec 18. in v začetku 19. stoletja. Ta preobrat je potrebno povezati s prvo industrijsko revolucijo, ki jo je povzročil izum parnega stroja, čeprav je orodni stroj izhodišče za preoblikovanje rokodelskega ali manufakturnega dela v industrijsko, strojno delo.

Vrednost stroja je kot vrednost vsakega blaga določena z družbeno povprečnim delom, ki je bilo potrebno za njegovo izdelavo. »Njeno strukturo opredeljujejo elementi prenesene vrednosti (c – kapitala) in novoustvarjene vrednosti, ki jo ustvarja delovna sila v potrebnem (v) in presežnem (m) delavniku« (Merhar, 1988). Vrednost stroja je treba primerjati z vrednostjo delovne sile, ki jo ta stroj izpodriva; če se pri tej primerjavi ugotovi, da je vrednost stroja večja ali enaka vrednosti s tem strojem izpodrinjene delovne sile, pride do kapitalistične uporabe stroja (kriterij uporabe stroja). Stroj v kapitalizmu ne nadomešča dela, temveč delovno silo. Kriterije uporabe stroja v kapitalizmu diktira eksploatacija – spodbuda za uporabo stroja je ekstra profit. Seveda je ekstra profit, pridobljen zaradi uporabe stroja (bolj produktivna produkcijska metoda), kratkotrajen, ker traja samo toliko časa, dokler produktivna metoda produciranja ni uporabljena v splošnem obsegu. V tem primeru se spremenijo družbeno povprečni pogoji produciranja, ki znižajo potrebni delovni čas za produkcijo blaga. Kadar se producira ob bolj produktivnih povprečno družbenih pogojih produciranja, se vrednost enote produciranega blaga zmanjšuje. Če se to zgodi za produkcije življenjskih potrebščin, potem vrednost pada; življenjske potrebščine hkrati opredeljujejo vrednost delovne sile. Potrebni delovni čas se skrči, presežni pa podaljša – presežna vrednost se relativno zveča.

Vsaka bolj produktivna metoda, ki je dana s produktivnejšim strojem, je zatorej le začasen naslov za pridobivanje ekstra profita. Zaradi začasnega značaja produktivnejših produkcijskih metod namreč kapitalistično produkcijo nenehno spremlja proces inovacij kot

---

¹⁰ Stroji se po Merharju začnejo uporabljati v novem načinu kapitalistične produkcije – v kapitalistični tovarni.

permanenten proces za pridobivanje ekstra profita.

Z uporabo strojev v kapitalističnem produkcijskem procesu in s tem z večjo množino predmetov dela, ki jih je mogoče obdelovati strojno, se spreminja struktura založenega kapitala. Hitreje se povečuje tako konstanti kot variabilni kapital; zakonito se zvišuje organska sestava (družbenega) kapitala. Organska sestava družbenega kapitala je povezana z naraščajočo produktivno silo dela – spodbujajo jo procesi kapitalistične akumulacije kapitala. Kapitalistična uporaba stroja poraja tudi spremembe v strukturi vrednosti. Pogoji za uporabo stroja v kapitalizmu zmanjšujejo variabilni kapital v korist konstantnega kapitala, to je kapitala, ki svojo vrednost na nov produkt le prenaša (kadar delo poteka ob družbeno povprečnih pogojih produktivnosti). Gre za uporabne vrednosti s konkretnim delom, ki jih družba priznava. »S tem se v strukturi založenega kapitala relativno zakonito zmanjšuje njegov variabilni del« (Merhar, 1988). Zanj je značilno, da poleg reprodukcije lastne vrednosti delovne sile producira še presežno vrednost, kar posledično zmanjšuje novo ustvarjeno vrednost v novih produktih, ki se producirajo ob vse višji organski sestavi kapitala ter povečuje preneseno vrednost v strukturi vrednosti teh produktov. Konstanti kapital kot opredmeteno minulo delo zato v opisanem procesu pridobiva pomen, zato ga je treba tudi vedno bolj upoštevati v procesih družbene reprodukcije.

Marxova preučevanja vloge konstantnega kapitala v procesih družbene reprodukcije so med drugim načela vprašanje, kako kapitalistični razvoj produktivnih sil dela vpliva na položaj delavskega razreda. V odgovoru na to vprašanje Marx ugotavlja naslednje: povečana produktivna sila dela negativno vpliva na položaj delavstva; zaradi kapitalističnih metod pri razvijanju produktivnih sil dela:

- a) uporabljata se ženska in otroška delovna sila v produkcijskih procesih, ki razvrednotijo moško delovno silo: poveča se odvisnost eksistence delavskega razreda od kapitalističnega razreda;
- b) podaljšuje se delovni dan: s preходом od individualnega delavca v kooperaciji na delnega delavca v manufakturi in z moralno amortizacijo strojev se poslabšuje odpornost delavskega razreda, ki se v teh procesih spreminja v pritiklino kapitala;
- c) delavci se odtujujejo produktom svojega dela – zaradi enostranskih gibov postaja delo pusto in težko, hkrati pa se povečuje mehanska intenzivnost dela;
- d) nezgode pri delu postajajo vse pogostejše (invalidnost delavcev)
- e) povečuje se brezposelnost, ker stroji izpodrivajo delovno silo iz delovnih procesov.

Opisani vidiki vplivanja kapitalističnega napredovanja produktivne sile dela na položaj delavskega razreda (zlasti zadnji vidik) sprožajo problem kapitalistične akumulacije kapitala. Gre za vprašanje, kako proces kapitalistične akumulacije kapitala vpliva na položaj delavskega razreda.

5.6 Akumulacija kapitala- zakonito zviševanje organske sestave kapitala

Profitno orientirana produkcija v liberalnem kapitalizmu, ki poteka ob vsem tudi v razmerah, ki skorajda ustrezajo pojmovanju popolne konkurence, spodbuja kapitaliste k temu,

da neprestano spreminjajo del presežne vrednosti v kapital, se pravi, da akumulirajo¹¹. Z akumulacijo kapitala so podane osnove za razširjeno reprodukcijo za razliko od enostavne reprodukcije – vsa presežna vrednost se usmerja v neproduktivno potrošnjo; produkcija se ohranja v enakem obsegu kot poprej. Možna je seveda tudi zožena reprodukcija, ko je obseg nove produkcije v primerjavi s predhodnim zmanjšan in ko je del sredstev za enostavno produkcijo namenjen neproduktivni potrošnji. Pri preučevanju produkcije kot reprodukcije je Marx oblikoval nekatere sklepe:

- 1) Ves kapital, ki v kakšni družbi deluje, je akumulirano neplačano tuje delo – akumulirano presežno delo (presežna vrednost).
- 2) Kapitalisti ne kreditirajo delavcev, ampak delavci kapitaliste; slednji morajo pogoje svojega zaposlovanja ustvariti sami s produkcijo presežne vrednosti.
- 3) Z obnavljanjem produkcije v kapitalizmu se z reprodukcijo obnavljajo tudi kapitalistični produkcijski odnosi.

Ti Marxovi sklepi veljajo za razmere enostavne reprodukcije. Pri bolj razširjeni produkciji, ki je utemeljena s spreminjanjem dela presežne vrednosti v dodatni kapital (z akumulacijo kapitala), se navedeni sklepi še bolj potrjujejo.

Klasični ekonomisti so ugotovili, da pomeni akumulacija kapitala, ki omogoča razširitev produkcije, hkrati pomnožitev delavskega razreda – proletariata. Po Smithu naj bi se z akumulacijo kapitala, ki pomeni dodatno povpraševanje po delovni sili (Smith je spregledal konstanti kapital), sorazmerno zviševala tudi mezda – s tem bi se postopno izboljševal položaj delavskega razreda (Smithov optimizem). Adam Smith je živel v 18. stoletju, na prehodu iz kapitalistične kooperacije v kapitalistično manufakturo. Zaradi tega še ni mogel vsestransko oceniti možnosti zaposlovanja, ki jih je razširila delitev dela v manufakturi z diskvalifikacijo kvalificiranih producentov. Smith je videl tako le dodatno povpraševanje po delovni sili, ki zvišuje mezde in s tem avtomatsko izboljšuje položaj proletariata.

»Smithovega optimizma pa ne deli več David Ricardo, ki živi in deluje na prehodu iz 18. v 19. stoletje, ko je že bila uveljavljena manufaktura in ko so se v Angliji začeli procesi prve industrijske revolucije« (Merhar, 1988). Omenjeni procesi so povsem na novo vplivali na položaj delavskega razreda; z razvojem kapitalistične produkcije se položaj proletariata ni izboljševal, temveč relativno poslabševal s progresivno akumulacijo kapitala. Ricardo skozi svoje delo opušča Smithov optimizem – nadomesti ga s pesimizmom, utemeljenim na padajočih donosih¹². V zakonitostih delitve Ricardo spoznava nevarnosti, ki bodo zaradi padanja profitnih mer demotivirale kapitaliste za akumulacijo kapitala. Po Davidu Ricardu je »primarna populacija, sekundarna pa akumulacija kapitala. Posledica tega je absolutno odvečno prebivalstvo« (Merhar, 1988). Thomas Robert Malthus je menil, da se prebivalstvo povečuje hitreje kot povprečna količina sredstev za njegovo preživetje; vzroki revščine so zato naravni in ne družbeni.

Opisane teorije klasičnih političnih ekonomistov o razvojnih perspektivah človeštva, ki jih je potrebno povezovati z akumulacijo kapitala, so bile predmet Marxove kritike. Marx je

---

¹¹ Uporabo presežne vrednosti kot kapitala oziroma spreminjanje presežne vrednosti v kapital imenujemo akumulacija kapitala.

¹² Zakon o pojemajočih donosih opredeljuje pojav, ki ga je mogoče empirično potrditi. Z dodajanjem variabilnega faktorja produkcije k fiksnim faktorjem najprej zabeležimo dvig produkcije, ki pa se na določeni stopnji (dodajanja variabilnega kapitala) začne zmanjševati. Zaradi tega je dodatna zaposlitev variabilnega kapitala čedalje manj učinkovita – donos tega faktorja se zmanjšuje.

v tej kritiki zavrnil tako Smithov optimizem kot tudi Ricardov in Malthusov pesimizem glede razvojnih perspektiv družbe, ki so po klasičnih ekonomistih povezane z akumulacijo kapitala. Da bi Marx lahko formuliral kritiko klasičnih ekonomistov, je moral v začetku odpraviti zmote klasikov politične ekonomije. Opozoril je na teoretične napake, ki jih je storil Smith pri enačenju vrednosti ($c + m + v$) z na novo ustvarjeno vrednostjo ($v + m$). Klasični ekonomisti so zaradi Smithovih napak posledično zanemarjali vlogo konstantnega kapitala. Tako so akumulacijo kapitala enačili s skladom za povpraševanje po produktivnih delavcih (z mezdnim fondom). Akumulacijo so obravnavali le kot povpraševanje po delovni sili. Z vključitvijo konstantnega kapitala v strukturo vrednosti pa je Marxu uspelo preseči Smithove dogme, ki so klasičnim ekonomistom preprečile, da bi dali teoretično trdne odgovore na sicer pravilno zastavljeno vprašanje: kako vpliva akumulacija kapitala na položaj delavskega razreda.

Marx je v teoriji akumulacije kapitala najprej raziskal faktorje, ki določajo njen obseg: velikost kapitala in njegova organska sestava, mera presežne vrednosti, ki je odvisna od družbene produktivnosti in s tem vrednosti delovne sile in dolžine delavnika kakor tudi od deleža presežne vrednosti, ki ga kapitalisti namenijo za akumulacijo kapitala. Namenjeni delež je odvisen od ostrine konkurenčnega boja med kapitalisti.

Navkljub poudarjeni nagnjenosti k akumulaciji v liberalnem kapitalizmu je Marx zelo jasno poudarjal namen – cilj tovrstnega početja kapitalistov. Kapitalisti akumulirajo kapital le pod pogojem, če pričakujejo oziroma realizirajo z akumulacijo kapitala tudi profite. Če se kapitalistični motiv akumulacije kapitala (profit) ne bo uresničil ali pa se bo uresničil v manjši meri, kot so pričakovali kapitalisti, bo akumulacija upadala, kar bo ponovno odprlo možnosti za kapitalistično akumulacijo kapitala. »Te odnose v kapitalistični akumulaciji kapitala je Marx ugotovil s proučitvijo akumulacije kapitala pri nespremenjeni in pri spremenjeni – zviševani organski sestavi kapitala« (Merhar, 1988).

Tako kot za klasične ekonomiste akumulacija tudi za Marxa pomeni pomnožitev proletariata, vendar je ta pomnožitev proporcionalna z akumulacijo kapitala, če v primeru akumulacije kapitala, ko ostaja organska sestava kapitala – razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom, nespremenjena. Ta predpostavka seveda ni več značilna za kapitalistično družbenoekonomsko formacijo; zgodovinska vloga in naloga kapitalizma je, da najprej razvije produktivne sile dela. »Za kapitalizem je značilno, da se z njegovim razvojem zakonito zvišuje organska sestava družbenega kapitala« (Merhar, 1988). V skladu s to po Marxu opredeljeno nalogo, ki se uresničuje z metodami relativnega večanja presežne vrednosti – kapitalistične kooperacije, manufakture in kapitalistične uporabe stroja v tovarni, se zakonito zvišuje organska sestava kapitala oziroma (progresivno) nadomešča delovna sila z napravami za produkcijo. Zaradi opisane – z razvojem kapitalizma poudarjene zakonitosti – se povpraševanje po delovni sili in z njim povezano zaposlovanje njenih ponudnikov ne povečuje proporcionalno, tj. vzporedno, s kapitalistično akumulacijo kapitala. Z zakonitim zviševanjem organske sestave kapitala se relativno zmanjšuje povpraševanje po delovni sili, čeprav se zaradi še hitrejšega povečevanja akumulacije kapitala, ki ga je potrebno povezovati s kapitalistično nagnjenosti po profitu in s tem po akumuliranju, absolutno povečuje povpraševanje po delovni sili.

Povpraševanja po delovni sili tedaj ne določa obseg celotnega kapitala, temveč samo njegov variabilni del; ta del zaradi zakonitega zviševanja organske sestave kapitala pada in ne narašča. Z zmanjševanjem variabilnega kapitala v strukturi kapitala, ki ga potrebno povezati z zakonitim zviševanjem organske sestave (družbenega) kapitala, povpraševanje po delovni sili zatorej relativno upada – s tem se zožujejo zaposlitvene možnosti. »Z naraščanjem kapitala raste tudi njegov variabilni del, toda v čedalje manjšem obsegu« (Merhar, 1988). Zaradi tega

morajo kapitali hitreje naraščati, da bi se tako ohranjala zaposlitev obstoječih, starih delavcev, in še hitreje zato, da bi omogočili razširjeno zaposlovanje nove delovne sile v kapitalizmu.

Do pričujočih ugotovitev se je Marx dokopal izključno na osnovi vpeljave konstantnega kapitala v analizo kapitalističnih odnosov. S tem je dopolnil klasične politične ekonomiste, ki so neupravičeno zanemarjali konstanti kapital in si s tem zaprli pot, da bi dali odgovore na pravilno formirana vprašanja.

Marxov odgovor je zato potrebno povezati z zakonitim zviševanjem organske sestave celotnega kapitala v kapitalizmu – z zakonitim naraščanjem organske sestave kapitala. Posledično je potreben vse večji kapital, da bi se tako zaposlila že zaposlena delovna sila, ki ji zaradi obnavljanja kapitala pri čedalje višji organski sestavi kapitala grozi odpuščanje. Še večja količina kapitala pa je potrebna, da bi se lahko zaposlila dodatna delovna sila.

Omenjene odnose lahko povežemo s kapitalističnim profitnim motivom akumulacije kapitala; meje kapitalistično profitno motivirane akumulacije kapitala so dane s kapitalom – s profitno motivacijo kapitalistične akumulacije. Iz tega sledi, da bo razmeram, ki so za delavski razred najugodnejše – razmere visokega povpraševanja po delovni sili –, sledilo obdobje omejevanja akumulacije. Takrat se bo ponudba delovne sile ponovno povečala nad povpraševanjem. Sledil bo nasproti udar, ki bo sprožil nove možnosti kapitalistični, profitno naravnani akumulaciji kapitala. Zaradi opisanega razmerja med kapitalistično akumulacijo kapitala in razpoložljivo delovno silo – ki je za kapitalizem neizogibno, je Marx definiriral splošni zakon kapitalistične akumulacije. V njem je zapisal: »Z velikostjo že delujočega družbenega kapitala in s stopnjo njegove rasti, z večanjem obsega produkcije in množine zaposlenih delavcev, z razvojem produktivne sile njihovega dela, s širšim in polnejšim tokom vseh virov bogastva se širi tudi obseg, v katerem kapital delavce bolj priteguje in jih istočasno bolj odbija, se večja hitrost spreminjanja organske sestave kapitala in njegove tehnične oblike in se širi krog produkcijskih področij, ki jih zajema ta proces zdaj sočasno, zdaj izmenoma. Delavsko prebivalstvo torej samo ustvarja akumulacijo kapitala in z njo v čedalje večjem obsegu sredstva, ki povzročajo, da postane to delavsko prebivalstvo relativno preštevilno« (Marx, 1961).

Proces kapitalistične akumulacije kapitala mora zatorej zakonito spremljati rezervna industrijska armada. Ta s ponudbo delovne sile preprečuje, da bi z novo akumulacijo kapitala izzvano dodatno povpraševanje po delovni sili preraslo njeno ponudbo; v teh razmerah bi cena delovne sile narasla. S tem bi bila akumulacija kapitala v kapitalizmu, ki je motivirana izključno profitno, destimulirana. Uporabne vrednosti se v kapitalizmu producirajo zaradi profitov – posrednega zadovoljevanja potreb.

V kapitalistični družbi se torej s povečanjem kapitala – akumulacijo, obsegom in energijo njegove rasti sočasno povečuje bogastvo na enem polu, na drugem polu pa se povečuje rezervna industrijska armada, ki spremlja aktivno armado zaposlenih in mora biti tem večja, čim večja sta obseg in energija rasti kapitala (kapitalističnega bogastva).

Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije tako opredeljuje razmerje med akumulacijo in populacijo. Ne gre za absolutno odvečno prebivalstvo (domneva klasičnih angleških ekonomistov), temveč za relativno odvečno prebivalstvo, ki ga je treba povezovati s kapitalistično profitno usmerjeno akumulacijo kapitala. V kapitalizmu je po Marxu akumulacija kapitala primarna, populacija pa sekundarna; zato lahko govorimo edino o relativni (in ne absolutni) odvečni populaciji, ki jo zahtevajo kapitalistični produkcijski odnosi izkoriščanja, zasnovani na temelju kapitalističnega zajemanja presežnega produkta.

Sestava rezervne industrijske armade je po Marxu opredeljena s:

- a) prikrito ali latentno brezposelnostjo,

- b) tekočo brezposelnostjo,
- c) stalno brezposelnostjo.

Prikrita brezposelnost obsega populacijo, vezano na naturalni agrarni sektor. Njen del je zaradi agrarne prenaseljenosti venomer pripravljen, da zapusti agrarni, naturalni sektor produkcije in se zaposli v kapitalističnem industrijskem sektorju. *Tekočo brezposelnost* je po Marxu potrebno povezati s stanjem kapitalističnega gospodarskega cikla. V gospodarskem razcvetu (prosperiteti) so člani te skupine nezaposlenosti zaposleni, zgubijo pa svojo zaposlitev brž, ko se sprevrže prosperiteta v gospodarsko krizo. V skupini *stalno brezposelnih* pa so delavci, ki zaradi pogojev akumulacije kapitala tudi v obdobju gospodarskega razcveta – prosperitete – ne dobijo zaposlitve.

»Z razvojem kapitalizma se prav tako spreminjajo strukturni deleži posameznih oblik brezposelnosti« (Merhar, 1988).

Medtem ko je v začetni fazi kapitalističnega ekonomskega sistema prevladovala prikrita brezposelnost (za katero se meščanski ekonomisti niso menili), sta prišli z razvojem kapitalizma do izraza obliki tekoče in stalne brezposelnosti. Slednjih dveh oblik brezposelnosti v meščanski ekonomski teoriji ni bilo več mogoče ignorirati ali zanikati¹³.

5.7 Zgodovinska tendenca kapitalistične akumulacije kapitala

Z analizo zgodovinske tendence kapitalistične akumulacije kapitala Marx zaključil svojo prvo knjigo kapitala. V tem za marksistično analizo družbenoekonomskega spreminjanja najpomembnejšem poglavju iz prve knjige kapitala napoveduje Marx zgodovinsko prehodni značaj kapitalizma, ki bo pripravil pogoje za prehod v novo, socialistično družbo. Marxovo stališče o zgodovinsko prehodnem značaju kapitalizma, ki se je v 20. stoletju, sto let po njegovi smrti, uresničilo s socializmom kot svetovnim procesom¹⁴, je utemeljeno prav z analizo zgodovinske tendence kapitalistične akumulacije kapitala. Ta je najprej posredno povezana z zakonom koncentracije in centralizacije kapitala.

S koncentracijo kapitala razume Marx povečevanje kapitala na račun presežne vrednosti, ki jo kapitalist uporablja za akumulacijo kapitala. V procesu kapitalistične akumulacije se tako starim kapitalom dodaja nov, dodatni kapital, ki pelje v povečevanje kapitalov. Z večanjem kapitalov se razširja produkcija posameznih kapitalov, sočasno pa se uveljavlja prednost množične produkcije. To je mogoče uresničevati le ob zakonitem naraščanju organske sestave vse bolj koncentriranih kapitalov. »Zaradi tega se s koncentracijo kapitalov povečuje merilo produkcije, ki ob čedalje višji organski sestavi kapitalov zahteva vedno večje začetne vsote denarja« (Merhar, 1988). Samo Tako bi ga bilo sploh mogoče pretvoriti v kapital – nakup elementov produkcijskega procesa: sredstev za produkcijo in predmetov dela ter delovne sile, ki jih je treba kupiti v določenem razmerju, kar je odvisno od vsakokratne tehnološke stopnje produkcije, ki jo opredeljuje vsakokratna organska sestava kapitala.

Hkrati s koncentracijo kapitala pa poteka tudi proces centralizacije kapitala. S

¹³ Spreminjanje strukturnih deležev po Merharju pojasnjuje tudi spreminjanje meščanske ekonomske teorije.

¹⁴ Socializem kot svetovni proces je v marksistični politični ekonomiji zelo široko opredeljen pojem. K pojavnim oblikam socializma namreč ne štejemo le držav, ki so stopile na pot gradnje socializma s socialističnimi revolucijami, temveč tudi novonastale države, ki so se osvobodile kolonialnega jarma z razpadom kolonialnega sistema po drugi svetovni vojni, ter poudarjene elemente novega v starem (kar velja za najrazvitejše kapitalistične države) – državni kapitalizem (država postane ekonomski akter, sooblikuje ekonomsko politiko, itd.).

centralizacijo kapitala po Merharju razumemo proces združevanja že obstoječih kapitalov pri čedalje manjšem številu kapitalistov. Centralizacija kapitala se uresničuje z raznovrstnimi oblikami (konkurenčni boj med kapitalisti, sistem denarne trgovine – bančništvo, sistem delniških družb, proračunski sistem). Progresivni procesi koncentracije in centralizacije v kapitalizmu poglobljajo družbeni značaj produkcije. S tem se postopno pogloblja protislovje med družbenim značajem produkcije in privatno kapitalističnimi oblikami prilaščanja.

Razvitejše produktivne sile dela in za njimi zaostajajoči odnosi produkcije čedalje bolj zahtevajo uskladitev (poudarjenega) družbenega značaja produkcije s produkcijskimi odnosi prilaščanja. Privatno kapitalistično lastnino je potrebno po Marxu spremeniti v družbeno lastnino, ki bo usklajena z družbenim značajem produkcije.

5.8 Tendanca padanja profitne mere

»Revolucionarni prevrati, ki jih je povzročil kapital v načinu produkcije in ki so povezani z zakonom kapitalistične akumulacije, se izražajo v zakonitem zviševanju organske sestave družbenega kapitala«. S tem se v strukturi kapitala zmanjšuje del kapitala, ki ga kapitalisti izdajajo za nakup delovne sile. Prav to trajno relativno padanje števila zaposlenih delavcev na enoto kapitala posledično vpliva na profitno mero te enote.

S profitno mero razumemo razmerje med presežno vrednostjo in založenimi kapitalom ($pf = m/c + v$). Če se zaradi trajnega zmanjševanja variabilnega dela v strukturi kapitala, ki ima edini to sposobnost, da poleg lastne vrednosti utvari še dodatno, presežno vrednost, trajno zvišuje njegov konstantni del, se mora neobhodno trajno zmanjševati presežna vrednost glede na enoto založenega kapitala in s tem padati profitna mera. Računsko si to zmanjševanje profitne mere ob 100-odstotni meri eksploatacije lahko ogledamo na naslednjem številčnem zgledu:

Tabela 1: Tendanca padanja profitne mere

Kapital	Konstantni	Variabilni	Mera eksploatacije	Masa presežne vrednosti	Profitna mera v odstotkih
150	50	100	100 %	100	66 %
200	100	100	100 %	100	50 %
300	200	100	100 %	100	33 %
400	300	100	100 %	100	25 %
500	400	100	100 %	100	20 %

Preobrat v tehniki povzroča kapitalistični način produkcije in se najbolj izraža z uvedbo strojev in trajno nadgradnjo le-teh. Vendar se njegove posledice kažejo v tem, da konstantni kapital v primerjavi z variabilnim postopno narašča, profitna mera pa prav tako postopno pada, dokler ostane mera eksploatacije (stopnja izkoriščanja delovne sile) nespremenjena. To pomeni, da »isto število delavcev, ista količina delovne sile predeljuje čedalje večjo množino delovnih sredstev, strojev, surovin in pomožnih snovi, zato je po svojem vrednostnem obsegu čedalje večji konstantni kapital« (Marx, Borchardt, 1976).

Ugotovimo lahko, da bo z razvojem kapitalizma profitna mera postopno padala. Po Marxu profitna mera v kapitalizmu upada zaradi procesov, ki so povezani z zgodovinsko vlogo in nalogo kapitalizma, da produktivne sile dela razvija naprej. Kapitalistični razvoj vseskozi spremlja zakonito naraščanje sestave družbenega kapitala, ki je hkrati temelj za pojasnjevanje zakona kapitalistične akumulacije, metod (predvsem relativne) večanja presežne vrednosti in s tem razvoja produktivnih sil dela na kapitalistični osnovi.

Z naraščanjem organske sestave družbenega kapitala kot temeljem za pojasnjevanje razvojnih tendenc kapitalizma ne pojasnjujemo zgolj padanja profitne mere, temveč tudi naraščanje mere eksploatacije – presežne vrednosti v kapitalizmu. »Ta mera, ki z razvojem kapitalizma narašča, zaviralno vpliva na padanje profitne mere in s tem do določene mere kompenzira padanje profitne mere v kapitalizmu« (Merhar, 1988).

Z mero izkoriščanja (eksploatacije) smo razumeli razmerje med presežno vrednostjo in variabilnim kapitalom ($m' = m/v$). V kolikor izraz mere eksploatacije pomnožimo z variabilnim kapitalom (v), dobimo, da je presežna vrednost (m) izražena z mero eksploatacije krat variabilni kapital ($m' \times v$).

Organska sestava kapitala zatorej z zakonitim zviševanjem kapitala zmanjšuje udeležbo variabilnega kapitala v strukturi kapitala in hkrati zvišuje mero eksploatacije.

6 RAZPRAVA

Preden se v celoti posvetimo vprašanju, kako akumulacija kapitala učinkuje na zaposlenost delovne sile a) v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala, in b) v razmerah zviševanja organske sestave kapitala, osvetlimo nekatere ideje, ki jih je Marx proučeval v precej obsežnem delu z naslovom *Kapital*.¹⁵

Analizo kapitala začena Marx z definicijo vrednosti. Ta je lahko v grobem razumljena kot nekakšen odnos medsebojnega priznavanja (med producenti). Vrednost je po Marxu obratno sorazmerna s produktivnostjo. Ob visoki družbeni produktivnosti je vrednost proizvedenega produkta značilno nizka, ker je zaradi visoke produktivnosti v enoti časa mogoče izdelati veliko število produktov – večja množina produktov vpliva na to, da pade na posamezni produkt manjša količina družbeno potrebnega dela, zaradi česar je vrednost produkta posledično nižja.

Kot vsako drugo blago ima tudi delovna sila – po teoriji vrednosti – določeno svojo uporabno in menjalno vrednost. Za uporabno vrednost delovne sile razumemo delo, ki ima posebno lastnost, da v produkcijskem procesu poleg reprodukcije lastne vrednosti ustvari še presežno vrednost. V produkcijskem procesu zatorej kupec delovne sile – kapitalist – uporablja delo. Po delovni teoriji vrednosti je (abstraktno) delo substanca in s tem merilo vrednosti – delo samo po sebi nima vrednosti; vezano je na uporabno vrednost delovne sile, se pravi blaga z lastnostjo, da v produkcijskem procesu poleg vrednosti ustvarja še presežno vrednost.

V poglavju Marxova analiza kapitala – kritika politične ekonomije, smo spoznali, da kapital glede na ustvarjanje presežne vrednosti delimo na konstantni in variabilni (spremenljivi) kapital. Razčlenitev kapitala na stalni in spremenljivi kapital tako postavlja osnovo za oblikovanje oziroma izpeljavo strukture vrednosti, ki jo bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju razprave.

Konstantni kapital se sestoji iz denarnih sredstev, naloženih v predmete dela in delovna sredstva. Zanje je v prvi vrsti značilno, da na novo proizvedeni produkt prenesejo natanko tolikšno vrednost, kolikor so vredna. Njihova vrednost se v teku produkcijskega procesa ne spreminja, čeprav je konkretno delo pogoj za prenos njihove vrednosti na novi produkt. Variabilni del kapitala opredeljujejo sredstva, naložena v nakup delovne sile. Gre za posebno sposobnost delovne sile, da s svojim delom poleg reprodukcije lastne vrednosti (v okviru potrebnega delavnika) ustvari še presežno vrednost (v okviru preostalega delavnika). Presežno vrednost si neposredno prilašča kapitalist.

Konstantni in variabilni kapital lahko povežemo v strukturo vrednosti, ki je služila Marxu za opredelitev meril analize kapitalizma (mera eksploatacije, profitna mere, organska sestava kapitala). Struktura vrednosti (glej prilogo) je sestavljena iz prenesene vrednosti konstantnega kapitala na novi produkt (c) in novoustvarjene vrednosti (v + m), ki razpade na vrednost delovne sile (v) in presežno vrednost (m), ki jo je delovna sila ustvarila v presežnem delovnem času.

Dosledna izpeljava strukture vrednosti nam v pričujočem raziskovalnem delu poleg preostalih dveh meril analize kapitalizma pomaga razumeti razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom, ki ga Marx imenuje organska sestava kapitala. V omenjenem razmerju je »sintetično izražena moč dela«. (Merhar, 1988). Organska sestava kapitala kot postavljeno razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom (c : v) pokaže, kakšen obseg predmetov dela in delovnih sredstev v procesu produkcije obdeluje delovna sila. Merharjeva razlaga organske sestave kapitala se v nekaterih pogledih nekoliko razlikuje od preostalih interpretacij

---

¹⁵ Marx, K. 1961. Kapital 1. zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Marxove analize kapitala; z organsko sestavo kapitala lahko tako razumemo tudi razmerje med »mrtvim« in »živim« delom: v izpeljanem merilu je definirano živo delo postavljeno nasproti »mrtvem delu« konstantnega kapitala, ki lahko nadalje obstaja kot vrednost le, če vsrkava živo delo. Vzemimo naslednji računski zgled:

- za nakup delovnih sredstev in predmetov dela (konstantni kapital) odtrga kapitalist 5000 enot;
- za nakup delovne sile (variabilni kapital) odtrga kapitalist 4000 enot.

Tabela 2: Zviševanje organske sestave kapitala

Kapital	Konstanti	Variabilni
V enotah	5000	4000
Razmerje	5 : 4	

Obe podani številčni vrednosti vstavimo v razmerje med stalnim (c) in spremenljivim kapitalom (v) – dobimo; 5000 : 4000. Dobljeni koeficient (konstantni kapital delimo z variabilnim) znaša 1.25 (5 : 4). Ugotovimo lahko, da je v tem primeru premoč na strani konstantnega kapitala. Razmerje nam tako prikaže obseg delovnih sredstev, ki jih v produkcijskem procesu spravlja v gibanje delovna sila. Če je dobljeni rezultat deljenja večji od 1, stoji premoč na strani konstantnega kapitala, če pa je količnik manjši od 1, pade premoč (v razmerju) na stran variabilnega kapitala. V našem primeru (kvocient > 1) je organska sestava relativno visoka; pogoj, ki ga za to lahko izpeljemo, je $c > v$. S podanim zgledom bomo lažje razumeli proces zviševanja organske sestave kapitala.

V zvezi z razvojnimi zakonitostmi kapitalizma – kar zadeva vpliv na zaposlenost delovne sile – velja omeniti postopen prehod iz kapitalistične kooperacije preko kapitalistične manufakture v kapitalistično tovarno – uporabo stroja v kapitalizmu. Navedene metode oziroma oblike relativnega večanja presežne vrednosti smo podrobneje obravnavali v poglavju Marxova analiza kapitala – kritika politične ekonomije (5.1.5 Razvojne zakonitosti kapitalizma). Z uporabo stroja (glej razlika med orodjem in strojem) v kapitalističnem produkcijskem procesu in s tem večjo množino predmetov dela, ki jih je mogoče s stroji obdelovati, se spreminja struktura založenega kapitala. Zaradi uporabe stroja v produkcijskem procesu se v založenem kapitalu hitreje povečuje tako konstantni kot variabilni kapital – zakonito se zvišuje organska sestava kapitala. Zviševanje organske sestave kapitala je s preprostimi besedami razloženo kot naraščanje stalnega kapitala (c) v razmerju z variabilnim kapitalom (v) zaradi nujne posledice uporabe stroja v kapitalizmu. V produkcijski proces je poleg strojev posledično vključena vse večja množina predmetov dela. V slednje in v stroje, ki jih štejemo k delovnim sredstvom (produkcijska sredstva: predmeti dela in delovna sredstva), kapitalist nalaga konstanti del kapitala, ki v tem primeru narašča. Sedaj razumemo koncept zakonitega zviševanja organske sestave v ekonomiji. Organska sestava kapitala je povezana z naraščajočo produktivno silo dela in jo po Merharju spodbujajo »procesi kapitalistične akumulacije kapitala«.

Tekoče poglavje naslavlja vprašanje, kako akumulacija kapitala, torej spreminjanje dela presežne vrednosti v kapital, učinkuje na zaposlenost delovne sile v razmerah nespremenjene (nenaraščajoče) in spremenjene (naraščajoče) organske sestave kapitala. Zakonito zviševanje organske sestave kapitala vpliva na spremembo strukture vrednosti.

»Pogoji za kapitalistično uporabo stroja namreč zmanjšujejo variabilni kapital v korist konstantnega kapitala, to je kapitala, ki svojo vrednost na nov produkt le prenaša, kadar poteka delo ob družbeno povprečnih pogojih produktivnosti in tiste uporabne vrednosti s konkretnim delom, ki jih družba tudi priznava« (Merhar, 1988). S tem se v strukturi kapitala zakonito zmanjšuje njegov variabilni del. Zanj je značilno, da poleg reprodukcije lastne vrednosti ustvari še presežno, kar zmanjšuje ustvarjeno vrednost novih produktov ($c + v + m$), ki se producirajo ob čedalje višji organski sestavi kapitala, in povečuje preneseno vrednost v strukturi vrednosti teh produktov. Konstanti kapital zato kot opredmeteno minulo, »mrtvo« delo v opisanem procesu postopno pridobiva pomen.

Prav Marx velja za ekonomista, ki je prvi sistematično opozoril na vlogo konstantnega kapitala v procesih družbene reprodukcije. Ugotovil je, da razvoj produktivnih sil, ki ga je potrebno povezovati z zakonitim zviševanjem organske sestave kapitala, negativno vpliva na položaj delavskega razreda.

V poglavju Marxova analiza kapitala – kritika politične ekonomije, smo ugotovili, da profitno usmerjena in motivirana produkcija v liberalnem kapitalizmu spodbuja kapitaliste k temu, da neprestano spreminjajo del presežene vrednosti v kapital. Uporabo presežne vrednosti kot kapitala ali spreminjanje presežne vrednosti v kapital imenujemo akumulacija kapitala.

Temeljni namen akumulacije v kapitalizmu je dobiček ali profit. Cilj kapitalistične produkcije zatorej ni visok življenjski standard kapitalističnega razreda temveč z nadaljnjo akumulacijo kapitala dosežen profit. Tako se z reprodukcijo postopno veča obseg kapitala, s katerim v produkcijskem procesu razpolaga kapitalist. Po angleških klasičnih ekonomistih povpraševanje po delovni sili z akumulacijo kapitala postopno narašča. Marx v zvezi s tem dodaja, da gre za proporcionalno povpraševanje po akumulaciji kapitala, vendar le v primeru akumulacije kapitala, ko ostaja organska sestava kapitala nespremenjena. Akumulacija kapitala tako v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala s povišanim povpraševanjem po delovni sili razširja zaposlitvene možnosti delavskega razreda.

Opisana predpostavka v svoji osnovi ni več značilna za kapitalistični način produkcije. Zgodovinska tendenca kapitalizma je namreč nadaljnji razvoj produktivnih sil dela – v skladu s to nalogo, ki se postopno uresničuje z metodami relativnega večanja presežne vrednosti (kapitalistične kooperacije, manufakture, uporabe stroja v tovarni), se organska sestava kapitala zakonito zvišuje. Z uporabo produkcijskih naprav je progresivno nadomeščena delovna sila.

Z odgovorom na prvo raziskovalno vprašanje v razpravi spoznamo teoretični značaj vpliva akumulacije kapitala na zaposlenost delovne sile v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala. Gre za povsem hipotetičen prikaz, do katerega zaradi zgoraj opisanih razlogov v praksi ne more privedi. Opisano stanje je zatorej le teoretični konstrukt, ki za nas nima posebne (uporabne) vrednosti.

Če smo na prvo raziskovalno vprašanje dobili relativno jasen in enostaven odgovor, pa je odgovor na drugo raziskovalno vprašanje nekoliko bolj kompleksen. Spoznali smo, da organska sestava družbenega kapitala z razvojem kapitalizma zakonito narašča. V razmerah naraščanja organske sestave kapitala se z akumulacijo kapitala relativno zmanjšuje povpraševanje po delovni sili, na drugi strani pa se zaradi še hitrejšega povečevanja kapitalistične akumulacija kapitala povpraševanje po delovni sili absolutno povečuje.

Povpraševanja po delovni sili tako ne določa obseg celotnega kapitala, temveč samo njegov variabilni del. Zaradi naraščanja organske sestave kapitala variabilni del postopno pada, ne pa narašča. Povpraševanje po delovni sili posledično relativno upada v primerjavi z velikostjo založenega, uporabljenega kapitala. Z naraščanjem kapitala raste tudi njegov variabilni del, vendar v čedalje manjšem obsegu. Povpraševanje po delovni sili, gledano

absolutno, narašča. Vzroke za to lahko pripisujemo vse hitrejšemu povečevanju kapitalistične, profitno motivirane akumulacije kapitala. Kapital mora naraščati hitreje, da se tako ohrani zaposlitev že zaposlenih delavcev, in še hitreje, da omogoči razširjeno zaposlovanje nove delovne sile v kapitalizmu.

Ključ za razumevanje splošnega vpliva akumulacije kapitala na položaj delavskega razreda je analiza konstantnega kapitala in njegovih razvojnih tendenc znotraj strukture kapitala – organske sestave, ki v procesih kapitalistične akumulacije kapitala zakonito narašča. V poglavju Marxova analiza kapitala – kritika politične ekonomije, smo spoznali, da so meje kapitalistične, profitno motivirane akumulacije kapitala podane s kapitalom oziroma profitno motivacijo kapitalistične akumulacije.

Po Marxovem splošnem zakonu kapitalistične akumulacije, ki smo ga spoznali in obravnavali v podpoglavju Akumulacija kapitala – zakonito zviševanje organske sestave kapitala, delavsko prebivalstvo samo »ustvarja akumulacijo kapitala in z njo v čedalje večjem obsegu sredstva, ki povzročajo, da postane to delavsko prebivalstvo relativno preštevilno« (Marx, 1961).

Vpliv akumulacije kapitala na zaposlenost delovne sile v razmerah zakonitega zviševanja organske sestave kapitala smo v tekočem poglavju celovito opisali in spoznali – omeniti velja predvsem relativno zmanjševanje povpraševanja po delovni sili na eni in absolutno povečevanje na drugi strani. Ugotovimo lahko, da se v splošnem zaradi relativnega upada povpraševanja po delovni sili zaposlitvene možnosti relativno zožujejo.

V kapitalizmu se z akumulacijo, obsegom in energijo rasti kapitala hkrati povečuje bogastvo na enem polu, na drugem polu pa se povečuje rezervna industrijska armada, ki spremlja aktivno armado zaposlenih in mora biti tem večja, čim večja sta obseg in energija rasti kapitala (kapitalističnega bogastva). Spoznali smo že, da mora proces akumulacije kapitala spremljati tudi rezervna industrijska armada (nezaposleno prebivalstvo), ki s ponudbo delovne sile preprečuje, da bi z novo akumulacijo kapitala izzvano dodatno povpraševanje preraslo njeno ponudbo. V teh razmerah bi cena delovne sile narasla – s tem bi bila akumulacija kapitala, ki je zgolj in samo profitno usmerjena, postopno destimulirana.

V razpravi smo ugotovili, da razmere nespremenjene organske sestave kapitala ne ustrezajo sosledju kapitalističnega razvoja produktivnih sil in potemtakem niso vredne nadaljnje obravnave. V nadaljevanju diskusije se bomo zato osredotočili na razmere zviševanja organske sestave. Zakonito naraščajoča organska sestava kapitala preko procesa akumulacije posredno vpliva na zaposlenost delovne sile. Zaradi zakonitega zviševanja organske sestave kapitala je v strukturi kapitala njegov variabilni del vse manjši; povpraševanje po delovni sili relativno upada. Kapitalistična akumulacija kapitala seveda teče dalje – zato se povečuje ves založeni kapital; s tem raste tudi njegov variabilni del, vendar v čedalje manjšem obsegu.

Po Marxovem zakonu kapitalistične akumulacije kapitala je rezervna industrijska armada oziroma strukturna nezaposlenost končna posledica akumulacije kapitala: »Delavsko prebivalstvo /.../ samo ustvarja akumulacijo kapitala in z njo v čedalje večjem obsegu sredstva, ki povzročajo, da postane to delavsko prebivalstvo relativno preštevilno« (Marx, 1961). Z akumulacijo kapitala se torej povečuje izoblikovana rezervna industrijska armada, ki spremlja aktivno armado zaposlenih. Poglavitna vloga nezaposlenega prebivalstva je po Marxu preprečevanje, da bi zaradi procesa akumulacije kapitala povpraševanje po delovni sili preraslo njeno ponudbo. V tem primeru bi cena delovne sile narasla – in akumulacija bi zamrla.

Marx je v 1. zvezku Kapitala – obsežnem in več kot tri tisoč strani dolgem delu, v 25. poglavju opisal zakonitosti kapitalistične akumulacije kapitala; predvidel je nadaljnji razvoj produktivnih sil dela, s katerim se skupaj z bogastvom in polnejšim tokom vseh dobrin širi tudi

obseg, v katerem kapital delavce privlači in hkrati odbija. Organska sestava kapitala po Marxovem splošnem zakonu narašča; konstanti kapital postaja vse večji, zaradi tega pa postopno upada delež spremenljivega kapitala v razmerju s stalnim kapitalom.

Marxova napoved, da bo zaradi vse višje organske sestave kapitala novoustvarjena vrednost produktov ($c + v + m$) postopno padala in s tem ustavila zagon kapitalističnega kolesja, se ni uresničila.¹⁶ V zgodovinskem kontekstu 19. stoletja Marx še ni imel daljnosežnih možnosti za napoved resničnega razvoja kapitalizma. Kapitalistična produkcija se je navkljub zakonitemu naraščanju uspela prilagoditi in ohraniti sposobnost nadaljnje reprodukcije. Marx zaradi zgodovinske omejenosti ni mogel podati ustrezne napovedi kapitalističnega cikla.

Kljub temu ostaja Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije kapitala v nekaterih pogledih še vedno veljaven: Marx je v splošnem zakonu akumulacije pravilno napisal sklep, da bo akumulacija kapitala potekala dalje skladno z razvojem produktivnih sil dela. Delovne organizacije in podjetja še naprej akumulirajo del presežne vrednosti – ob tem naslavljajo vlaganje v razvoj, napredek itd. Procesi akumulacije zatorej potekajo dalje, skladno z rastjo že delujočega kapitala in širitvijo njegovega obsega. Prav tako je – opisana v zakonu akumulacije kapitala – rezervna industrijska armada prisotna v celotnem poteku kapitalizma. Stopnja brezposelnosti na nobeni točki družbenega razvoja ne doseže vrednosti nič; strukturno nezaposleno prebivalstvo zato tudi v prihodnosti spremlja aktivno prebivalstvo in s svojo ponudbo blokira cenovni dvig na trgu dela.

Tretji veljavni element, značilen za Marxov zakon kapitalistične akumulacije kapitala – nenehno večanje hitrosti spreminjanja organske sestave kapitala in njegove tehnične oblike, postaja z bliskovitim razvojem produkcijskih sredstev, ki smo mu lahko priča zadnjih nekaj desetletij, vse bolj aktualen in razumljiv. Vlaganja v nakup in razvoj sodobnih delovnih sredstev, tj. sodobnih strojev, umetne inteligence, tehnologije, postopno povečujejo konstanti del v strukturi založenega kapitala; variabilni del (kapitala) se zmanjšuje. Organska sestava postaja z razvojem sodobnih delovnih sredstev in predmetov dela vse višja. Zaposlitvene možnosti razlaščenih ponudnikov delovne sile se posledično zožujejo. Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije kapitala zatorej pravilno prepoznava značaj nadaljnje akumulacije kapitala v stalnih razmerah naraščajoče organske sestave kapitala; proces kapitalistične akumulacije kapitala v prvi vrsti omejuje zaposlenost sodobnega delavskega razreda.

V razpravi smo tako dobili zaokrožen in teoretično obširen odgovor na zastavljeno vprašanje, kako akumulacija kapitala v splošnem vpliva na zaposlenost delovne sile. Na osnovi razmer v katerih organska sestava kapitala zakonito narašča, smo skozi razpravo analizirali in ovrednotili Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije kapitala. Ugotovitev, da organska sestava kapitala z vpeljavo sodobne tehnologije v procese produciranja postopno narašča, odpira nove vidike za raziskovanje problema kapitalistične akumulacije.

---

¹⁶ Po Marxu je živo človekovo delo (variabilni kapitala) edino, ki poleg reprodukcije lastne vrednosti nadalje ustvarja presežno vrednost. Tako naj bi bila kapitalistična produkcija dokončno destimulirana, kapitalizem naj bi propadel.

7 SKLEP

- Akumulacija kapitala je v razmerah nespremenjene organske sestave proporcionalna pomnožitvi delavskega razreda.
- Akumulacija kapitala v razmerah zviševanja organske sestave kapitala relativno zmanjšuje povpraševanje po delovni sili in absolutno povečuje povpraševanje po delovni sili.
- Akumulacija kapitala v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala zaradi neskladja z zgodovinsko tendenco kapitalizma, tj. nadaljnjim razvojem produktivnih sil dela, nima širše teoretične vrednosti.
- Marxove napovedi o destimulaciji kapitalistične produkcije se niso uresničile.
- Marx je v splošnem zakonu kapitalistične akumulacije kapitala pravilno predvidel nadaljnji potek akumulacije kapitala.
- Marx je v splošnem zakonu kapitalistične akumulacije kapitala pravilno predvidel in opisal sestavo strukturne nezaposlenosti.
- Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije kapitala pravilno ugotavlja, da se z velikostjo že delujočega kapitala, stopnjo njegove rasti in z razvojem produktivnih sil dela nadalje večja hitrost spreminjanja organske sestave kapitala.

8 POVZETEK

V raziskovalni nalogi sem analiziral in raziskoval vplive zakonitega zviševanja organske sestave kapitala na zaposlitvene možnosti delavskega razreda. Na osnovi raziskovalnega problema sem oblikoval tri raziskovalna vprašanja. Z vpeljavo različnih raziskovalnih metod sem v nalogi obravnaval procese akumulacije v ekonomiji, pri čemer sem se teoretično opiral na dognanja Marxove analize kapitala. Namen raziskovalnega dela je bil ugotoviti, kako sprememba organske sestave kapitala vpliva na povpraševanje po delovni sili in posledično na zaposlenost njenih ponudnikov. Organska sestava kapitala v politični ekonomiji predstavlja razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom. V omenjenem razmerju je sintetično izražena produktivna moč dela oziroma obseg delovnih sredstev in predmetov dela, ki jih spravlja v produkcijskem procesu v gibanje delovna sila. Vpliv akumulacije kapitala na zaposlenost delovne sile sem proučeval v razmerah nespremenjene organske sestave kapitala in v razmerah zviševanja organske sestave kapitala. Ugotovil sem, da je akumulacija kapitala je v razmerah nespremenjene organske sestave proporcionalna pomnožitvi delavskega razreda, vendar zaradi neskladja z zgodovinsko tendenco kapitalizma, tj. nadaljnjim razvojem produktivnih sil dela, nima širše teoretične vrednosti. Akumulacija kapitala v razmerah zviševanja organske sestave kapitala relativno zmanjšuje, po drugi strani pa absolutno povečuje povpraševanje po delovni sili. Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije sem v razpravi obravnaval z vidika sodobne razlage procesov akumulacije in proučeval njegovo veljavnost. Marxove napovedi o destimulaciji kapitalistične produkcije se niso uresničile. Marx je v splošnem zakonu akumulacije kapitala pravilno predvidel nadaljnji potek akumulacije ter ustrezno opisal sestavo strukturne nezaposlenosti. Vlaganja v razvoj sodobne tehnologije utegnejo v prihodnosti še dodatno prispevati k zviševanju organske sestave kapitala...

9 ZAHVALA

Posebna zahvala mentorju mag. Ivanu Jovanu in somentorju prof. Ivanu Blazinšku za vso pomoč, podporo in nasvete pri izdelavi raziskovalne naloge. Zahvaljujem se tudi knjižnici Šolskega centra Velenje in Knjižnici Velenje. Zahvala prof. Alenki Šalej, za jezikovni pregled besedila. Predvsem pa se zahvaljujem tudi moji družini, ki mi je ves čas stala ob strani in mi omogočila izvedbo projekta raziskovalne naloge.

Brez vas mi ne bi uspelo.

10 PRILOGE

10.1 Računska merila

$$a) D - B_{-d}^{-p} \dots P \dots B' - D'$$

Formula produktivnega kapitala, v kateri predstavlja: D – denar, B – blago, ps – produkcijska sredstva, ds – delovna sila. P – produkcija, B' – s produkcijo sproducirano novo blago. D' – oplojeni denar (več denarja).

$$b) D = \frac{\text{vsota blagovnih cen}}{\text{hitrost denarne cirkulacije}}$$

Potrebna količina denarja v obtoku je opredeljena z vsoto blagovnih cen, ki jih je treba realizirati v danem razdobju skozi hitrost cirkulacije denarja.

$$c) W = c + v + m$$

Struktura vrednosti, sestavljena iz prenesene vrednosti konstantnega kapitala na novi produkt (c) in novoustvarjene vrednosti (v + m), ki razpade na vrednost delovne sile (v) in presežno vrednost (m), ki jo je delovna sila ustvarila v presežnem delovnem času.

$$d) m' = \frac{m}{v} \times 100$$

Mera eksploatacije kot razmerje med presežno vrednostjo in variabilnim kapitalom.

$$e) pf' = \frac{m}{c+v} \times 100$$

Profitna mera kot razmerje med presežno vrednostjo in celotnim založenim kapitalom.

$$f) c : v$$

Organska sestava kapitala: razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom.

$$g) pf' = \frac{m' \times v}{c+v}$$

Naraščanje mere eksploatacije zavira padanje profitne mere. V tem novem izrazu m' narašča, v pa pada.

$$h) lpf' = \frac{m' \times v \times n}{K_i + K_t + K_b}$$

Povprečna profitna mera; v imenovalcu te mere je treba upoštevati poleg industrijskega – produktivnega kapitala (K_i) – še družbeno potrebni obseg trgovskega (K_t) in bančnega kapitala (K_b).

11 VIRI IN LITERATURA

1. Drobnič, S. Polna zaposlenost delovne sile. Družboslovne razprave. 3, 1985, letnik 2, str. 31–42.
2. Heinrich, M. 2014. Kritika politične ekonomije. Uvod. Založba Sophia, Ljubljana.
3. Marx, K. 1961. Kapital 1. zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana.
4. Marx, K., Borchardt, J. 1976. Kapital. Kritika politične ekonomije. Cankarjeva založba, Ljubljana.
5. Marx, K. 1981. Očrti kritike politične ekonomije (Prvi osnutek) 1857 –1858 (iz poglavja o denarju). Slovenska akademija znanosti in umetnosti znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za marksistične študije, Ljubljana.
6. Marx, K., Engels, F. 1976. Izbrana dela. II. Zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana.
7. Marx, K., Engels, F. 1977. Izbrana dela. IV. Zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana.
8. Marx, K., Engels, F. 1979. Izbrana dela. I. Zvezek. Cankarjeva založba, Ljubljana.
9. Merhar, V. 1975. Ekonomska teorija marksizma. Novi vidiki, Ljubljana.
10. Merhar, V. 1988. Osnove politične ekonomije. Priročnik. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
11. Merhar, V. Neoklasična ekonomika v funkciji apologije najrazvitejših kapitalističnih držav. Teorija in praksa: junij 2002, letnik 39, str. 873–880.
12. Merhar, V. Reševanje krize kapitalizma kot sistema, Inštitut za delavske študije. http://www.delavske-studije.si/en/archive/predavanja/16-dvojna_kriza_evropskih_integracij/viljem-merhar-resevanje-krize-kapitalizma-kot-sistema (28.11.2020).
13. Merrifield, A. Notes on Marx's "General Law of Capitalist Accumulation", Monthly Review <https://mronline.org/2019/06/19/notes-on-marxs-general-law-of-capitalist-accumulation/> (6. 12. 2020)
14. Močnik, R. Trg delovne sile in sestava delavskega razreda. Teorija in praksa: januar 2011, letnik 48, str. 178–205.
15. Stojanovič, T. 2005. Pravice brezposelnih v Sloveniji. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
16. Štromajer, A. 2012. Akumulacija z razlašcanjem: Primer varčevalnih ukrepov. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.